

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA

KATEGRA GEOGRAFIE

Štěpán BOJKO

**Liberalizace obchodu se zemědělskými produkty mezi
Evropskou unií a rozvojovými zeměmi – možné důsledky**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Olomouc 2007

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a použil jen pramenů, které uvádím v seznamu použitých zdrojů.

V Olomouci, 7. května 2007

.....

Podpis

Děkuji Doc. RNDr. Pavlovi Nováčkovi, CSc. za velmi vstřícný přístup a poskytnutí cenných rad a připomínek. Dále bych chtěl poděkovat panu Ing. Janu Brůhovi za jeho ochotu poskytnout mi informace. Zvláštní poděkování patří mé rodině za trpělivost a oporu.

Vysoká škola: Univerzita Palackého

Fakulta: Přírodovědecká

Katedra: Geografie

Školní rok: 2005/06

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

student

Štěpán Bojko

obor

Mezinárodní rozvojová studia

Název práce:

***Liberalizace obchodu se zemědělskými produkty mezi Evropskou unií
a rozvojovými zeměmi – možné důsledky***

*Possible Impacts of the Liberalization of the Trade with Agricultural Products between the EU
and Developing Countries*

Zásady pro vypracování:

Cílem bakalářské práce je analýza procesu liberalizace obchodu se zemědělskými produkty v rámci obchodní výměny mezi Evropskou unií a rozvojovými zeměmi. V rámci této práce je poukázáno, jakou roli hraje sektor zemědělství pro rozvojové země a jak případná obchodní omezení mohou tyto země poškodovat. V analýze nebudou opomenuty jak pozitivní, tak i negativní efekty tohoto procesu, dále politická obhajoba jednotlivých kroků a rozbor dosavadních jednání.

Struktura práce:

1. Úvod do problematiky
2. Význam zemědělství pro hospodářství rozvojových zemí
3. Nástroje a důsledky hospodářského protekcionismu na obou stranách
4. Iniciativy podporující liberalizaci a výsledky dosavadních jednání
5. Pozitivní a negativní efekty liberalizace
6. Závěr

Bakalářská práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách:

Konkretizace osnovy (květen 2006).
Rešerše dostupné literatury (říjen 2006).
Zpracování 1.-2. kapitoly (listopad 2006).
Zpracování 3. kapitoly (leden 2007).
Zpracování 4. kapitoly a formulace závěru (únor 2007).
Dokončení a odevzdání práce (duben 2007).

Rozsah grafických prací: dle potřeby

Rozsah průvodní zprávy: 12 000–15 000 slov základního textu

Seznam odborné literatury:

STIGLITZ, J., E. (2002): *Jiná cesta k trhu: hledání alternativy k současné podobě globalizace.* Prostor 2003. ISBN 80-7260-095-8

BERNÁŠEK, V. a kol. (2002): *Globalizační procesy ve světové ekonomice.* Oeconomica, nakladatelství VŠE, Praha 2002. ISBN 80-245-0265-8

ANDERSON, K. (2004): *Agricultural Trade Reform and Poverty Reduction in Developing Countries,* World Bank Policy Research Working Paper 3396

ANDERSON, K. (2004): *The Challenge of Reducing Subsidies and Trade Barriers,* World Bank Policy Research Working Paper 3415

MESSERLIN, P. (2003): *Agriculture in the Doha agenda,* World Bank Policy Research Working Paper 3009

Vedoucí bakalářské práce: doc. RNDr. Pavel NOVÁČEK, CSc.

Datum zadání bakalářské práce: 25.5.2006

Termín odevzdání bakalářské práce: 15. 5. 2007

vedoucí katedry

vedoucí diplomové práce

Obsah

Seznam zkratk	7
1. Úvod	8
2. Metodika práce	10
3. Význam zemědělství pro hospodářství rozvojových zemí	11
3.1 Zemědělství jako „motor“ ekonomického růstu?.....	15
3.2 Reforma vlastnických vztahů	20
3.3 Shrnutí	21
4. Nástroje a důsledky hospodářského protekcionismu	22
4.1 Důvody vzniku státních zásahů do zemědělství.....	23
4.2 Nástroje hospodářského protekcionismu	24
4.2.1 Evropská unie	25
4.2.2 Rozvojové země	31
4.3 Důsledky hospodářského protekcionismu.....	33
4.4 Shrnutí	36
5. Iniciativy podporující liberalizaci a výsledky dosavadních jednání	37
5.1 Uruguayské kolo jednání.....	37
5.2 Rozvojové kolo z Doha	41
5.3 Výsledky dosavadních vyjednávání	45
5.4 Shrnutí	47
6. Pozitivní a negativní efekty liberalizace	48
6.1 Celkový přínos pro rozvojové země.....	48
6.2 Přínos z liberalizace pro jednotlivé rozvojové země.....	51
6.3 Předpoklady úspěšné liberalizace.....	53
6.4 Shrnutí	55
7. Závěr	56
8. Shrnutí	58
9. Summary	59
10. Seznam použitých zdrojů	60

Seznam zkratek

ACP	African, Caribbean and Pacific Group of States skupina afrických, karibských a tichomořských států
AMS	Agregate Measurement of Support Agregátní míra podpory
CMO	Common Market Organizations Společné tržní organizace
DDA	Doha Development Agenda Rozvojová agenda z Doha
EAGGF	European Agricultural Guidance and Guarantee Fund Evropský usměrňovací a záruční zemědělský fond
EU	Evropská unie
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations Organizace Spojených národů pro výživu a zemědělství
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade Všeobecná dohoda o clech a obchodu
HDP	Hrubý domácí produkt
LDC's	Least Developed Countries Nejméně rozvinuté země světa
SZP	Společná zemědělská politika
WTO	World Trade organization Světová obchodní organizace

1. Úvod

Žijeme v éře globalizace, která je charakteristická, mimo jiné i tím, že státy jsou čím dál tím více propojovány ekonomicky. Pravdou je, že mezinárodní obchod rok od roku stoupá, ukazuje se však, že ne všechny státy mají možnost volně obchodovat podle svých reálných možností a potřeb. Zejména rozvojové země se v důsledku existujících obchodních bariér na straně vyspělých zemí nemohou plně zapojit do světového obchodu. Troufám si říci, že právě mezinárodní ekonomický systém je místem, ve kterém má svůj původ většina problémů současného rozvojového světa.

Hlavním tématem této práce je liberalizace obchodu, jako opak hospodářského protekcionismu. V práci bude hledána odpověď na to, co by případná liberalizace znamenala pro rozvojové země, co ji v současnosti brání a jaké kroky jsou uskutečňovány pro její realizaci. K lepšímu pochopení významu liberalizace obchodu se zemědělskými produkty pro rozvojové země, je větší část první kapitoly věnována vysvětlení významu samotného zemědělství, jeho roli a podílu na celkovém hospodářském růstu, včetně přístupu k tomuto hospodářskému sektoru v minulosti.

Pro uvědomění si širších souvislostí problematiky obchodních omezení, budou nejprve uvedeny důvody státních zásahů do zemědělství a zemědělského obchodu. Na základě těchto argumentů bude proveden popis jednotlivých nástrojů protekcionismu, které významně ovlivňují mezinárodní obchod se zemědělskými produkty. Zvláštní důraz bude kladen na popis jednotlivých opatření na ochranu vnitřního trhu Evropské unie, jako největšího obchodního partnera rozvojových zemí.

Ve třetí kapitole se budu věnovat rozboru dosavadních jednání o liberalizaci zemědělského obchodu a popisu dosažených výsledků. Pozornost bude věnována dvěma kolům vyjednávání, která se dosud věnovala tématům liberalizace zemědělského obchodu. Prvním vyjednávacím kolem bylo Uruguayské kole jednání a druhým, dosud neukončeným, je tzv. Rozvojové kolo z Doha. Jak bude uvedeno v textu, hlavními tématy těchto jednání byly: přístup na trh, domácí podpory a vývozní podpory.

V poslední části práce budou zkoumány možné dopady liberalizace na rozvojové země. Nejprve bude vysvětlen dopad liberalizace na rozvojové země jako celek. Pro větší objektivnost budou následně zkoumány také dopady na jednotlivé skupiny rozvojových zemí, u nichž se očekává, že liberalizace může působit poněkud odlišně. V druhé části kapitoly, se na základě zkušeností některých úspěšných zemí, pokusím uvést předpoklady, nutné k úspěšné realizaci liberalizace obchodu.

Práce je zaměřena na vzájemný obchod mezi Evropskou unií a rozvojovými zeměmi jako celkem, nicméně některé úvahy jsou myšleny obecně, jelikož je lze pokládat za univerzálně platné pro všechny rozvinuté země. Jedná se zejména o závazky, vyplývající z uzavřených dohod o liberalizaci zemědělského obchodu.

2. Metodika práce

Při psaní bakalářské práce jsem použil výhradně kompilaci a analýzu získaných informací, které jsem dále zpracovával. Dříve, než jsem začal vyhledávat relevantní zdroje, jsem si pro lepší pochopení procesu liberalizace nastudoval odbornou literaturu, zabývající se zejména mezinárodním obchodem, globalizací a globalizačními procesy ve světové ekonomice. Vzhledem k tomu, že lze na tuto problematiku nahlížet různými způsoby, bylo nutné literaturu vybírat tak, aby v ní byly zachyceny a zdůvodněny odlišné postoje k těmto procesům. Toto srovnání mi poskytly zejména dvě knihy. Tou první je *Globalizace* od Johana Norberga. Druhou knihu, s názvem *Jiná cesta k trhu- Hledání alternativy k současné podobě globalizace*, napsal Joseph E. Stiglitz. Některé argumenty z těchto knih jsem poté použil i v samotné práci.

Inspirací k vytvoření části konceptu se pro mě stala bakalářská práce Anežky Christovové, absolventky Institutu ekonomických studií Univerzity Karlovy v Praze. Tuto práci jsem částečně využíval i jako zdroj informací a k porovnání výsledků, ke kterým jsem dospěl na základě vlastní analýzy z literatury a internetových zdrojů, zabývajících se tématem této práce.

Statistická data týkající se mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty a některé makroekonomické údaje o jednotlivých rozvojových zemích, jsem čerpal z internetových stránek statistického oddělení Organizace OSN pro výživu a zemědělství. Hlavním zdrojem statistických údajů pro tuto práci je souhrnný přehled statistických dat FAO z roku 2005.

V textu se pracuje s termínem rozvojové země. Zde je třeba si uvědomit, že rozvojové země jsou značně rozsáhlá a nehomogenní skupina zemí. Pro potřeby této práce jsou za rozvojové země považovány, dle klasifikace Světové banky, země s nízkými a nižšími středními příjmy. V současné době do této skupiny patří 112 zemí světa.

3. Význam zemědělství pro hospodářství rozvojových zemí

Pod pojmem národní hospodářství si lze v obecné rovině představit souhrn veškeré hospodářské činnosti na území určitého státu, přičemž mezi základní funkce národního hospodářství patří uspokojování rostoucích potřeb celé společnosti, ochrana životního prostředí a zajištění růstu životní úrovně.

V posledních několika desetiletích zaznamenal svět nebývalý hospodářský rozvoj, avšak tvorba bohatství a prosperity probíhala velmi nerovnoměrně. Ekonomická nerovnováha tak dnes přispívá ke zhoršování sociálních problémů a politické nestability v mnoha částech světa. Cílem této kapitoly je objasnit význam zemědělství, respektive agrárního sektoru, pro rozvojové země a jejich hospodářský rozvoj, neboť právě agrární sektor, chápaný v jeho ekonomickém a sociální rozměru, je projevem a současně jednou z příčin nerovnoměrného ekonomického rozvoje světa.

Zemědělské systémy ve vyspělých a rozvojových zemích se liší v mnoha aspektech. Charakter zemědělských systémů vytvářely v dlouhodobém historickém vývoji odlišné přírodní podmínky, ekonomické a politické systémy, rychlost zavádění nových technologií, ale také kulturní, společenské a náboženské tradice a zvyky (např. stravovací návyky apod.) Dlouhodobě odlišný vývoj způsobil, že v současnosti se zemědělské systémy rozvinutých a rozvojových zemí liší zejména svým významem v ekonomice jednotlivých zemí a svými cíli. Zatímco snahou zemědělství v rozvojových zemích je produkce alespoň dostatečného množství potravin pro obyvatelstvo, (což je ostatně prvotní úkol tohoto sektoru hospodářství), do zemědělství vyspělých zemí plynou obrovské finanční částky s cílem záměrného omezování zemědělské produkce pro udržení cen zemědělských komodit. V rozvinutých ekonomikách je produkce potravin na obyvatele asi 3,5krát vyšší než v rozvojových zemích. Paradoxní na této situaci je tedy to, že problémy se zajištěním dostatečné výživy¹ se týkají 2/3 obyvatel planety, zatímco problémy s nadprodukcí pouze 15 % populace (Foltýn, 2003: 111).

¹ Dostatečná výživa a zdraví patří mezi základní lidská práva. Potřeba adekvátního množství potravin pro zdravý vývoj jedince a potažmo rozvoj celé lidské společnosti je vyjádřena kalorickou hodnotou, která se obvykle udává v kilokaloriích (kcal) na osobu a den. Hranice stanovená FAO činí 2703 kcal/os./den. Kalorický příjem nižší než tato hranice znamená podvýživu, při dlouhodobém příjmu pod hranicí kalorické hodnoty na osobu a den jde o chronickou podvýživu, respektive hlad.

Na zemědělství a jeho význam v jednotlivých národních hospodářstvích bychom ovšem neměli nahlížet pouze jako na oblast hospodářství, v níž se produkují potraviny, nezbytné pro výživu obyvatelstva. Pozornost by měla být věnována i jeho mimoprodukčním přínosům, mezi které patří především přínos sociální, přínos pro rozvoj venkovských oblastí, pro ochranu životního prostředí a v neposlední řadě také jeho krajinytvorná funkce. Je zřejmé, že těmto pozitivním zemědělským externalitám bude v současnosti přikládán větší význam spíše v zemích rozvinutějších, zatímco v rozvojových zemích bude z pochopitelných důvodů kladen důraz na jeho primární funkci v souvislosti se zajištěním potravinové bezpečnosti (Grega, 2005: 4).

I přesto, že mezi rozvojovými zeměmi existují značné rozdíly co do významu zemědělství v jejich národních hospodářstvích, společným jmenovatelem zemědělských systémů rozvojových zemí je silný podíl tohoto sektoru v ekonomice a vysoké procento obyvatelstva žijícího na venkově a pracujícího v zemědělství. (Viz tabulka 1 a 2). Podle statistiky Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, až 75 % veškeré chudé populace žije na venkově a drtivá většina z těchto lidí je na zemědělství existenčně přímo závislá (OECD, 2005). V rozvojových zemích prostupuje problematika zemědělství všechny oblasti života. Zemědělství má více funkcí a je možno jej chápat jako zdroj potravin a surovin, ale také např. jako zdroj pracovních míst a tedy příjmů početného venkovského obyvatelstva. „V rámci dlouhodobě neměnné struktury venkova představuje důležitý faktor sociální stability a z hlediska vlastnictví, (především zemědělské půdy jako základního výrobního prostředku) je projevem sociální nerovnosti, ale i nástrojem moci“ (Reinöhllová, 2000).

Tabulka 1: Vývoj přidané hodnoty zemědělství v čase a její podíl na celkovém HDP podle regionů

Svět/region	Podíl zemědělství na			Míra růstu (%)			
	celkové přidané hodnotě (%)			HDP		Přidaná hodnota zem.	
	1983	1993	2003	1983-1993	1993-2003	1983-1993	1993-2003
Svět celkem	6,4	4,4	3,7	3,4	2,9	2,2	1,7
Rozvinuté země	3,3	2,7	1,8	3,1	2,6	1,1	0,1
Rozvojové země	18,1	13,1	11,9	4,7	3,9	3,1	2,5
z toho:							
Latinská Amerika a Karibik	10,2	7,6	6,5	2,5	2,3	2,1	2,5
Blízký východ a Severní Afrika	11	12,5	11,3	3,3	3,2	3,4	2,3
Subsaharská Afrika	31,2	30,3	27	2,6	3,7	2,9	3,9
Východní a Jihovýchodní Asie	23,4	12,7	11,1	8,2	5,2	3,5	2,4
Jižní Asie	35,6	29,7	22,9	5,3	5,5	3,1	2,5

Zdroj: Summary of world food and agricultural statistics 2005, FAO (2005).

Tabulka 2 : Obyvatelstvo v rozvojových zemích žijící na venkově a pracující v zemědělství

Svět/region	Podíl venkovského obyvatelstva na celkové populaci (v %)			Podíl pracujících v zemědělství na celkovém počtu pracujících (v %)		
	1980	1990	2004	1980	1990	2004
	Svět celkem	61	57	51	52	49
Rozvinuté země	32	30	28	13	10	6
Rozvojové země	71	65	58	67	61	53
z toho:						
Latinská Amerika a Karibik	35	29	23	34	25	18
Blízký východ a Severní Afrika	54	46	42	51	39	31
Subsaharská Afrika	79	74	65	76	71	64
Východní a Jihovýchodní Asie	77	70	58	70	68	59
Jižní Asie	78	75	72	70	64	56

Zdroj: Summary of world food and agricultural statistics 2005, FAO (2005).

Navzdory tomu, že dochází k poklesu podílu venkovského obyvatelstva na celkové populaci a rovněž i k poklesu podílu pracujících v zemědělství na celkovém počtu pracujících, ze statistik Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) vyplývá, že absolutní počet lidí, žijící na venkově a pracujících v zemědělství, bude v důsledku vysokého přirozeného přírůstku v rozvojových zemích² i nadále stoupat. Ke zlomu by podle statistických odhadů FAO mělo dojít kolem roku 2020, kdy by již mělo docházet k trvalému poklesu absolutních hodnot obou těchto ukazatelů, a to i navzdory stále rostoucí populaci. Výjimku tvoří pouze dvě skupiny zemí, u kterých je vývoj oproti tomuto obecnému trendu odlišný. Na jedné straně stojí země Latinské Ameriky a Karibiku, a na straně druhé země Subsaharské Afriky. Jestliže v případě Latinské Ameriky a Karibiku dochází, navzdory rostoucí populaci, k trvalému poklesu obyvatel závislých na zemědělství (a to i v absolutních číslech) již od začátku 90. let, situace v zemích Subsaharské Afriky je zcela opačná. Podle odhadů FAO by se měl počet venkovské populace v roce 2050 zdvojnásobit oproti roku 1990 a absolutní počet lidí pracujících v zemědělství by měl také neustále růst.

Na základě těchto skutečností se nabízí otázka, jakou roli hraje agrární sektor při rozvoji zemí? Obecně je přijímám model, že čím větší je význam agrárního sektoru v národní ekonomice a čím vyšší je podíl pracujících v zemědělství, tím méně je země ekonomicky vyspělá. Je třeba si však

² Mezi léty 2000-2010 by měl průměrný roční přirozený přírůstek obyvatelstva činit 1,4 procenta a v období 2010-2020 by měl podle odhadů poklesnout na hodnotu 1,2 procenta (FAO, 2005). Pro představu, 95 procent veškerého populačního přírůstku připadá na rozvojové země (UNFPA, 1999).

uvědomit, že pojetí lidí „závislých“ na zemědělství ve vyspělých a v rozvojových zemích může být zcela odlišné. Princip je v tom, že v mnoha rozvojových zemích je tato část populace na tomto hospodářském odvětví závislá přímo životně, neboť vypěstovanými produkty pokrývá své nejzákladnější potřeby. Tyto argumenty pro uvědomění si významu zemědělství by se mohly zdát dostačující, nicméně stále poukazují pouze na význam v rovině sociální, nikoli ekonomické. Z čistě ekonomického hlediska může na důležitou funkci agrárního sektoru v národním hospodářství poukazovat relativně vysoký podíl exportu zemědělských produktů na celkovém objemu exportu dané země. V roce 2003 činil tento podíl u rozvojových zemí 17,2 procenta a v případě zemí rozvinutých³ zhruba 11 procent (FAO, 2005, vlastní výpočty).

Z regionálního hlediska jsou podíly exportu zemědělských produktů na celkovém exportu zemí obecně nejvyšší u zemí Subsaharské Afriky.⁴ Velké diference ovšem panují mezi jednotlivými státy. Existují státy, u kterých je tento podíl výrazně nadpoloviční. Mezi tyto státy patří například Malawi (98 %), Burundi (82 %), Svatý Vincenc a Grenadiny (72 %), Guinea-Bissau (69 %), Tanzanie (62 %), Paraguay (61 %) aj. Opačným příkladem jsou země jako Lesotho (1 %), Bangladéš (2 %), Jemen (3 %), Trinidad a Tobago (4 %), Surinam (5 %), které mají podíl exportu zemědělských produktů na celkovém exportu pouze v řádu několika procent (FAO, 2005).

V kontextu mezinárodního obchodu došlo za poslední čtyři desetiletí ke změnám v geografickém rozložení zemědělského obchodu. Rostoucí podíl na světových vývozech zemědělských výrobků byl zaznamenán u vyspělých zemí⁵. V případě rozvojových zemí naopak došlo k poklesu jejich podílu na světovém vývozu zemědělských výrobků a to ze 40 % na zhruba 25 % na počátku 90. let. V současnosti se rozvojové země podílejí na světovém vývozu zemědělských výrobků asi 30 % (Fojtíková in Globalizace versus Regionalismus, 2006: 78).

³ FAO rozčleňuje všechny země do dvou základních skupin – země rozvojové a země rozvinuté. Přičemž skupinu rozvinutých zemí dále dělí na země s vyspělou tržní ekonomikou a země s tranzitivní ekonomikou, kam se řadí země postkomunistické.

⁴ Podíl zemědělského exportu na celkovém exportu zemí činí u zemí Subsaharské Afriky průměrně 31,5 %. V případě ostatních regionů je tento podíl následující: Latinská Amerika a Karibik 23,6 % , Blízký východ a severní Afrika 11,5 % , východní a jihovýchodní Asie 10 % a v případě jižní Asie je tento podíl pouze 9,5% (FAO, 2005).

⁵ Největší část obchodu se zemědělskými výrobky byla realizována Evropskou unií, a to zejména v rámci jejího vnitřního obchodu. Ještě na počátku 60. let 20. století dosahoval podíl EU na světových zemědělských vývozech zhruba 20 %, dnes tento podíl činí více jak 40 %.

K zemědělství tedy můžeme přistupovat několika způsoby. Význam zemědělství ve smyslu udržování sociálního smíru, jako je například zmírnění masivního exodu venkovského obyvatelstva do měst je jistě velice významný, nicméně v souvislosti s liberalizací mezinárodního obchodu budou mít patrně větší význam faktory ekonomické. V těchto podmínkách se opět nabízí otázka, jakou roli hraje agrární sektor při rozvoji země? Je možné zemědělství zanedbat jako málo podstatné pro celkový rozvoj zemí, nebo naopak může růst v tomto hospodářském odvětví stimulovat růst i v jiných hospodářských odvětvích? Odpověď na tuto otázku nám pomůže lépe pochopit význam a dopady liberalizace mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty. Pokud by totiž zemědělství bylo důležité jen v oblasti zajišťování potravin, zisky z liberalizace mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty by byly velmi nízké, nebo dokonce, v případě některých zemí by se dalo hovořit spíše o negativech s tím spojených, neboť by mohlo docházet k růstu cen potravin. Naopak, pokud má růst v zemědělství silnější vazbu na rozvoj celé země, lze očekávat větší zisk z liberalizace.

3.1 Zemědělství jako „motor“ ekonomického růstu?

V předchozí části mé práce jsem se snažil o vysvětlení významu zemědělství pro rozvojové země na základě statistických dat. Opomineme-li často významné diference mezi jednotlivými rozvojovými zeměmi, lze obecně říci, že z uvedených faktů a čísel jasně vyplývá zásadní role agrárního sektoru v hospodářství těchto zemí. V procesech ekonomického rozvoje by tudíž tento sektor neměl být opomíjen, poněvadž za určitých okolností se zemědělství může stát i základem tohoto rozvoje. Navíc jsou v zemědělském sektoru primárně využívány zdroje vlastněné chudými lidmi, jmenovitě práce a půda, proto by přínosy z tohoto růstu mohly být rozšířeny na široké vrstvy obyvatelstva.

Dnešní pohled na význam zemědělství v procesu hospodářského rozvoje rozvojových zemí se od pohledu v minulosti značně liší. Od poloviny minulého století, tedy v době, kdy docházelo postupně k dekolonizaci a vyhlášení nezávislosti jednotlivých států, hledaly tyto nově vznikající státy cesty k nastartování ekonomického rozvoje. Paradoxní je, že právě tyto státy,

s dominantním zemědělským sektorem, vzhlížely spíše k sektoru průmyslovému.⁶ V ekonomických kruzích v té době skutečně převládal názor, že význam zemědělství pro celkový rozvoj země je spíše marginální.

Období diskriminace zemědělství

Zhruba od 50. let do konce 80. let minulého století se v rozvojových politikách států výrazně uplatňovala diskriminační politika vůči zemědělství. Svou roli zde sehrály i odborné studie, zabývající se rolí zemědělství v ekonomickém rozvoji. Patrně nejznámější příspěvek na toto téma byl tzv. Lewisův model, vycházející z práce *Economic Development with Unlimited Supplies* z roku 1954, za kterou její autor, Arthur W. Lewis obdržel v roce 1979 Nobelovu cenu za ekonomii. Model pracuje s předpokladem, že produktivita práce v zemědělství je velice nízká, neboli je zde přebytek pracovní síly. V tomto modelu je význam zemědělství pro celkový rozvoj země pojímán jako poskytování zdrojů pro rozvoj moderního sektoru, a to levné pracovní síly, na níž je expanze průmyslu závislá. Sektor zemědělství má tedy sloužit pouze jako zásobárna zdrojů pro rozvoj průmyslu, a to mimo jiné i tím, že transfer přebytečné pracovní síly pomáhá v průmyslu udržet nízké mzdy, navzdory růstu poptávky po práci. Nízkých mezd pracujících v průmyslu, mělo být dosaženo i transferem dalších zdrojů ze zemědělství, konkrétně levných potravin. Levné neměly být pouze základní potraviny, ale i technické plodiny, které pak dále průmysl zpracovával, například bavlna, len a jiné (Christovová 2005: 15-16). Nezůstalo však pouze u transferu zdrojů. Dalším opatřením zvýhodňující průmysl na úkor zemědělství, bylo vyšší zdanění zemědělců, se záměrem podporovat průmyslový sektor, zejména ve městech. Chybně se předpokládalo, že i přes vysoké zdanění se nesníží mzdy ani celkový produkt zemědělství, neboť se věřilo v růst produktivity zemědělství, který by toto odčerpání zdrojů suploval. K výraznému růstu produktivity ovšem v důsledku slabých investic nedocházelo. Naopak tato diskriminační politika států způsobila, že zemědělci nebyli motivováni k úsporám a následným reinvesticím do modernizace výroby a k tvorbě přebytků.

⁶ V ekonomikách rozvojových zemí se od počátku 50. let minulého století rozvíjela strategie tzv. „dovozní náhrady“ (import substitution). Cílem této strategie bylo dosáhnout rychlé industrializace. Tyto země považovaly silný zemědělský sektor za znak své chudoby. Synonymem rozvoje se pro ně stal růst průmyslu, a tomuto cíli podřídily svoji hospodářskou politiku a politiku zahraničního obchodu. Průmysl byl to, co je odlišovalo od bývalých kolonizátorů a dovození průmyslových výrobků na domácí trh bylo pokládáno za součást vykořisťování a závislosti. (Christovová, 2005: 15-16).

Rehabilitace role zemědělství a příklon k zemědělsky orientovaným rozvojovým strategiím

Rozvojové politiky diskriminující zemědělství a až příliš přeceňující roli průmyslu se ukázaly jako chybné. Role zemědělství v ekonomickém rozvoji byla velmi nedocena a opominut zůstal i důležitý fakt, že většina populace rozvojových zemí byla na příjmech ze zemědělství existenčně závislá. V rámci diskriminačních politik vůči zemědělství nedocházelo pouze k transferu zdrojů do průmyslu, ale i příjmů od početné a chudé vrstvy obyvatelstva, k méně početné a relativně bohatší vrstvě obyvatel, žijících ve městech.⁷

Zhruba od konce 80. let minulého století dochází také v rozvojových zemích k rehabilitaci role zemědělství a k posunu směrem k zemědělsky orientovaným rozvojovým strategiím.⁸ I přesto, že z analýzy dlouhodobého procesu industrializace v mnoha zemích vyplývá, že růst míry přidané hodnoty v zemědělství je přibližně o 40 až 50 procent nižší než u průmyslové výroby (Syrquin, 1989 in Badiane, 1999), ukázalo se, že industrializace závisí mimo jiné i na zvýšení efektivity a produktivity zemědělství a že podpora rozvoje v tomto sektoru může podpořit růst celé ekonomiky. Zcela zásadní je tak vzájemná závislost a přínos pozitivních interakcí mezi sektory, projevující se v celkovém ekonomickém růstu.

Z výsledků studie Hwa (1989), která byla provedena na vzorku 60 zemí (a to jak rozvojových, tak i rozvinutých) vyplynulo, že jednoprocenní zvýšení míry růstu v agrárním sektoru má za následek růst objemu průmyslové výroby v rozmezí od 0,5 do 0,7 procent. Tato studie rovněž tvrdí, že zemědělský růst je odpovědný za téměř jednu pětinu růstu hrubého domácího produktu rozvojových zemí (Badiane, 1999).

V čem konkrétně se tedy projevuje pozitivní přínos rozvoje zemědělství pro rozvoj průmyslu, potažmo celého hospodářství? Vyjádřit to můžeme pomocí vazby vstupů a výstupů. První vazbou jsou výstupy ze sektoru, které lze prodat nebo jinak přesunout do jiných sektorů, kde jsou poptávané. Čím levnější tyto výstupy jsou, tím lépe pro zbytek ekonomiky. Nejedná se přitom

⁷ Odliv zdrojů ze zemědělství tak výraznou měrou přispěl k migraci obyvatel z chudých venkovských oblastí do měst a velkoměst. Ukázalo se, že ani nárůst nezaměstnanosti ve městech tuto migraci nezastaví. Rozhodující je totiž pravděpodobnost získání práce a očekávaný příjem.

⁸ Oproti rozvojovým zemím, politická opatření vyspělých států již po druhé světové válce směřovala k motivaci zemědělců k produkci potravin a zemědělství bylo jednou z priorit vlád většiny států.

pouze o samotný produkt, čili potraviny, ale i o přesun výrobních faktorů, v tomto případě kapitálu a levné pracovní síly, které může zemědělský sektor za určitých podmínek⁹ poskytnout ostatním sektorům. Na rozdíl od dřívějších pohledů na zemědělství, které zdůrazňovaly pouze význam těchto výstupů, od konce 80. let se pozornost obrací i k významu vstupů. Tyto vstupy tvoří poptávka po produktech ostatních sektorů, tedy vše, co je za příjmy zemědělců nakupováno (Christovová, 2005: 20). V tomto smyslu rozvoj celého agrárního sektoru zvyšuje velikost a význam domácího trhu pro ostatní sektory.

Rozvoj zemědělství potenciálně zvyšuje příjmy početného venkovského obyvatelstva. Následkem všeobecného zvýšení příjmů, dochází k vytváření rozsáhlé kupní síly, vytvářející poptávku po spotřebním zboží a službách. Navíc, podle Engelseva zákona, při rostoucím důchodu klesá podíl poptávky po potravinách a roste podíl poptávky po průmyslových výrobcích. Důležitá je přitom skutečnost, že domácí poptávka se rozhodující měrou podílí na odbytu domácích průmyslových výrobků.¹⁰ Pro počáteční rozvoj průmyslové výroby je velmi důležitá méně náročná domácí poptávka, a proto se růst v zemědělství může prostřednictvím růstu příjmů chudého obyvatelstva stát významným stimulem k celkovému ekonomickému růstu (Christovová, 2005: 21).

Opačným příkladem, kdy zemědělství může na celkové hospodářství působit negativně je situace, kdy nedochází k rozvoji tohoto sektoru, snižuje se efektivita výroby a rostou ceny potravin. Rostoucí ceny potravin (např. v důsledku neefektivnosti výroby, špatné úrodě či růstu na světových trzích) mohou vést k nižším reálným příjmům a vyšším nákladům ve všech národohospodářských odvětvích, přičemž následným efektem je rostoucí míra nezaměstnanosti (Grega, 2005: 23). Růst cen potravin pochopitelně vytváří tlak na zvyšování mezd ve všech ostatních odvětvích a snižuje poptávku po všech nezemědělských produktech a službách.

Kritika zemědělsky orientovaných rozvojových strategií poukazovala na opomíjení role potenciálního zahraničního obchodu na růstu. Jaký je tedy důsledek prostředí otevřené

⁹ Aby mohlo k těmto transferům docházet, musí zemědělství dosáhnout určitého stupně rozvoje. Produktivita a efektivnost zemědělství musí být na takové úrovni, aby bylo schopno produkovat dostatek potravin pro rostoucí zemědělskou i nezemědělskou část populace. Z toho vyplývá, že míra růstu v zemědělství musí být vyšší než je míra populačního růstu. Zabezpečení dostatku potravin pro obyvatelstvo je tedy určitým limitem rozvoje zemědělství v rozvojových zemích (Reinöhllová, 2000).

¹⁰ Z důvodů nedostatečné konkurenceschopnosti a nízké sofistikovanosti svých průmyslových výrobků, rozvojové země většinou nenacházejí odbytu pro tyto výrobky na zahraničních trzích.

ekonomiky na roli zemědělství v procesu hospodářského růstu? Může přístup k zahraničním trhům jako potenciálním zdrojům zásobování potravinami a poptávce po domácí produkci redukovat významy zemědělství v procesu růstu? V dnešní éře globalizačních procesů ve světové ekonomice je tato otázka skutečně relevantní.

V analýze vztahu mezi obchodem a rozvojem ve 41 rozvojových zemích, našel Michaely (1977) pozitivní vzájemný vztah mezi růstem podílu exportu a mírou růstu HDP na osobu pouze u zemí s relativně vyššími příjmy. Naproti tomu, žádný vzájemný vztah nebyl identifikován u zemí s velmi nízkou úrovní příjmů. Pokud jsou závěry této analýzy správné, znamená to, že k růstu exportu je nezbytné určité prahové minimum rozvoje. Jde zejména o zlepšení velmi nízké úrovně navazujícího zpracovatelského průmyslu v některých zemích (Michaely 1977 in Badiane 1999). Žádoucí je také, aby moderní technologie, určené pro zemědělství, byly dodávány domácím průmyslem. Zde se opět projevuje propojenost a vzájemná závislost obou sektorů.

Příkladnými státy, kde růst v zemědělství předcházel silnému růstu v průmyslu a významně tak podpořil celkový ekonomický růst, mohou být země, které jsou díky svým ekonomickým úspěchům označovány za „asijské tygry.“ Jedná se především o Taiwan a Jižní Koreu. Tyto a mnohé jiné země (např. Japonsko), byly díky vhodné agrární politice schopny zvýšit objem i hodnotu zemědělské produkce. Silná státní podpora tohoto sektoru směřovala jak do sféry vlastní produkce, tak především do organizace zemědělského sektoru. Díky zavádění nových technologií a postupů se zvyšovala kvantita i kvalita zemědělské produkce. Agrární reforma zahrnovala i neméně významné vytvoření adekvátních stimulů pro producenty, např. poskytnutí výhodných úvěrů či opatření směřující k usnadnění prodeje (Reinöhllová, 2000). Patrně největší význam pro zemědělce v těchto zemích však měla provedená reforma vlastnických vztahů. Cílem této reformy bylo zajištění užívacích práv k zemědělské půdě, což vedlo nejen vlastníky, ale i nájemce půdy k investicím a ke zvýšení efektivity produkce.

3.2 Reforma vlastnických vztahů

V kapitole o významu zemědělství pro ekonomický rozvoj jsem poukazoval na nutnost jeho rozvoje, který můžeme chápat jako transformaci zemědělství. Smyslem transformace zemědělství je především zvýšení jeho produktivity. Zaměříme-li se na rozvojové země, patrně tím nejdůležitějším předpokladem pro uskutečnění transformace zemědělství je změna vlastnických vztahů v jeho rámci.

To, co odlišovalo asijské tygry od ostatních rozvojových ekonomik, byl jejich závazek ustavit a chránit vlastnická práva, vytvořit právní záruky chránící podnikání a konkurenci. Ve východoasijských zemích proběhly reformy, které zbavily staré elitní skupiny půdy a privilegií, jichž v minulosti požívaly. Cílem reforem bylo rozšířit spektrum forem vlastnictví zemědělské půdy a zvýšit počet vlastníků půdy, kteří by ji skutečně obhospodařovali. V důsledku reforem se do ekonomických aktivit mohla zapojit celá populace. Zemědělci mohli začít relativně svobodně nakládat s přebytky své produkce. Mohli dle vlastního uvážení spořit a investovat, což je motivovalo ke zvyšování efektivity své výroby (Norberg, 2006: 67-68).

Respekt k soukromému vlastnictví je jedním ze základních předpokladů k tomu, aby se určitá země mohla stát ekonomicky úspěšnou. K tomu, aby mohli lidé účinně pracovat, musí mít k dispozici alespoň základní prostředky. Těmi jsou v moderním světě vzdělání a v rozvojových ekonomikách půda. Existuje řada studií, které dokazují, že společnosti s vyšším stupněm rovnosti dosahují v průměru vyššího ekonomického růstu, než společnosti s vyšší nerovností. Zvlášť silná je tato korelace v případech, kdy se tato nerovnost projevuje v podobě nerovného vlastnictví půdy.

Norberg (2006) ve své knize *Globalizace* poukazuje na závěry peruánského ekonoma Hernanda de Soty, kterému se více než komukoli jinému podařilo prokázat, jak je pro chudé nevýhodná situace, kdy neexistují vlastnická práva. Sota ve své knize *Tajemství kapitálu* vidí hlavní příčinu chudoby ve světě v tom, že chudí lidé nemají oficiální práva k majetku. Poukazuje na situaci v zemích, kde nefunguje systém registrovaného vlastnictví, kde má převážná část populace majetek, který nesmí plně využívat. Tato situace je krajně nevýhodná, poněvadž v případě neexistence práv, nemohou lidé svůj majetek využívat jako základnu rozvoje. Vlastnictví půdy

by těmto lidem přineslo nejen šanci získat pro sebe příjem, ale také například přístup k úvěrům k překlenutí nepříznivých období. V rozvojových zemích, kde půdu vlastní malá elitní skupina obyvatel je tedy nutné provést pozemkovou reformu ve smyslu provedení takových opatření, která povedou ke změně vlastnictví zemědělsky využitelných ploch.

Příkladem nejrozsáhlejší pozemkové reformy je Čína. Po několika neúspěšných pokusech o reformu v 50. letech, zjistil komunistický režim, že kolektivizace stojí v cestě rozvoji.¹¹ V prosinci 1978 byl zaveden program liberalizace. Venkovské rodiny, které dříve musely hospodařit v zemědělských družstvech, si najedenou mohly nechat část své produkce a prodávat ji za tržní ceny. Postupem času se zliberalizoval celý tento systém. Číňané začali investovat do zemědělství a snažili se zvyšovat jeho efektivnost. Využívali možnosti odejít z družstev a formálně si pronajmout půdu od vlády v takové míře, že se do soukromých rukou dostala téměř všechna zemědělská půda. Výnosy ze sklizní rostly mezi léty 1978 a 1984 o neuvěřitelných 7,7 % ročně. Tatáž země, která byla ještě před dvaceti léty zasažena nejhorším hladomorem v dějinách lidstva, najednou měla nadbytek potravin. Obrovský úspěch tohoto opatření byl inspirací pro další liberalizaci ve zbytku ekonomiky. Povolil se obchod na venkově a obchod mezi venkovem a městem. Dříve soběstačné vesnice se staly součástí regionálních či dokonce národních trhů. Mnozí zemědělci začali díky rostoucí produktivitě a rostoucí kupní síle investovat svůj kapitál a zakládat soukromé a družstevní průmyslové podniky. Liberalizace z roku 1978 umožnila 800 miliónů zemědělcům za pouhých šest let zdvojnásobit své příjmy (Norberg, 2006: 33-34).

3.3 Shrnutí

Pro snazší pochopení procesu liberalizace obchodu se zemědělskými produkty a důsledků, které z něho pro rozvojové země vyplývají, jsem se v první kapitole nejprve pokusil o vysvětlení široké škály významu samotného zemědělství. Cílem této kapitoly bylo na základě statistických dat, prognóz, srovnání odlišných přístupů k zemědělství a příkladů konkrétních zemí, poukázat na to, jakou roli může tento sektor sehrát v ekonomickém rozvoji, případně za jakých podmínek.

¹¹ V polovině 50. let byla podle sovětského modelu přijata kampaň kolektivizace, která zlikvidovala vrstvu soukromých maloročníků vytvořenou během předchozí reformy z počátku 50. let. Během kolektivizace byli farmáři nuceni vytvářet zemědělská družstva. Centrální kontrola například nutila zemědělce odevzdávat produkci, což mělo za následek, že o půdu nikdo dostatečně nepečoval a úroda se tak snižovala. Tyto kroky vedly k destrukci venkova, která pokračovala do 70. let a mezi léty 1958-1961 zasáhl Čínu dokonce rozsáhlý hladomor (Reinöhlvá, 2000).

Jestliže v původních teoriích bylo na zemědělství nahlíženo pouze jako na zásobárnu zdrojů pro průmysl, od konce 80. let se začíná projevovat komplexnější náhled na funkci zemědělství v ekonomikách rozvojových zemí. Pro posílení významu zemědělství na celkový rozvoj zemí má zásadní vliv zejména to, do jaké míry se podaří mnohdy neefektivní zemědělské systémy transformovat. Jednou z hlavních podmínek úspěšné transformace jsem uvedl pozemkovou reformu. Bavíme-li se o skupině takzvaných rozvojových zemí, musíme mít neustále na paměti, že jde o velice diferencovanou skupinu zemí s odlišným stupněm rozvoje, s odlišnými problémy a s různým zemědělským potenciálem. Od toho se pak odvíjí přístup k liberalizaci a k hodnocení jejích možných dopadů. Co liberalizaci brání, jaké kroky jsou nezbytné k jejímu naplnění a jaké efekty by přinesla bude tématem dalších kapitol. Jisté je, že liberalizace má potenciál mnoho věcí ovlivnit.

4. Nástroje a důsledky hospodářského protekcionismu

Termínu *proteccionismus* se používá pro pojmenování takových nástrojů státní intervence, jejichž účelem je ochrana domácího trhu před zahraniční konkurencí, a to i navenek. Obecně jde o opatření, která jsou v rozporu se svobodným obchodem. Opakem protekcionismu je liberalizace, čili odstranění vládních zásahů a likvidace překážek volného obchodu.

Přes veškerý pokrok, kterého bylo dosaženo během dosavadních kol jednání o liberalizaci mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty, je protekcionismus stále velice významný, a to jak na straně vyspělých zemí, tak na i na straně zemí rozvojových. Pro zúžení zkoumané oblasti mezinárodního obchodu, jsem se rozhodl soustředit na protekcionismus v rámci obchodní politiky Evropské unie a rozvojových zemí jako celku. V této kapitole uvedu, jaká konkrétní protekcionistická opatření jsou pro obchod mezi Evropskou unií a rozvojovými zeměmi nejvýznamnější a následně vysvětlím dopady těchto opatření na rozvojové země. Ještě předtím, než přistoupím k popisu jednotlivých nástrojů protekcionismu, se pokusím vysvětlit důvody vzniku státních zásahů a uvést nejčastější argumenty pro zachování některých nástrojů protekcionismu.

4.1 Důvody vzniku státních zásahů do zemědělství

Vzhledem ke značné multifunčnosti zemědělství, na kterou jsem poukazoval v první části své práce, má zemědělská výroba výjimečné podmínky a trh zde nemusí působit tak, jako v případě jiných odvětví. Zvláštní postavení tohoto sektoru můžeme odůvodnit také následujícími aspekty:

- Nestabilita zemědělských cen. Fixní charakter půdy jako základního výrobního prostředku způsobuje, že zemědělci nejsou schopni reagovat adekvátním způsobem na změny v cenách zemědělských produktů. Tyto vlivy, jejichž odrazem je neelastická nabídka zemědělských produktů, společně s nepružností poptávky po většině zemědělských výrobků, vedou k vysoké fluktuaci (kolísání) cen zemědělských produktů, a tím i příjmů zemědělců. Silný vliv zde představuje i existence přírodních faktorů spolupůsobících v zemědělství. K nim patří klimatické vlivy, nemoci, škůdci a existence biologického cyklu (tj. doba zrání rostlin a růstu hospodářských zvířat). Zemědělská výroba je těmito vlivy časově omezena, vyznačuje se tedy nepružností nabídky a ve ztížených podmínkách často hrozí větší výpadky produkce, pokud nedojde k podpoře výroby státem.
- Nedokonalá konkurence v zemědělství. Velkou část zemědělských podniků představují malovýrobci, kteří jsou v nevýhodném postavení vůči silným a monopolizovaným odběratelům jejich produkce i dodavatelům výrobních vstupů. Stát může regulativními zásahy tento tlak do jisté míry regulovat.
- Ekologie a krajinaotvorba. Státní politiku v této oblasti lze zaměřit i na zmírnění nepříznivých důsledků zemědělské činnosti (chemizace půdy, eroze). Stát dále dotuje aktivity na formování vyvážené kulturní krajiny a rozvoj venkovských oblastí.
- Argument nerozvinutého odvětví. Podstata tohoto argumentu spočívá v tom, že určité odvětví je nedostatečně rozvinuté na to, aby bylo konkurenceschopné na zahraničních trzích, a proto musí být před zahraniční konkurencí dočasně chráněno. Ochrana je nutná proto, že se zaváděním nových, konkurenceschopných technologií, jsou často spojeny vyšší produkční náklady. S tím, jak dochází ke zvyšování efektivity odvětví, výrobní náklady se snižují a odvětví se stává konkurenceschopným na zahraničních trzích. Tento argument lze aplikovat na opodstatněnost podpory zemědělství v mnoha rozvojových zemích (Grega, 2005: 34).

Tyto faktory vystupují nejen jako důvody pro státní zásahy jednotlivých zemí do svých zemědělských systémů, ale také jako motiv pro formování mezinárodní integrace v zemědělství, v jejíž rámci dochází k zásahům na nadstátní úrovni. V případě některých evropských zemí se mimo tyto působící činitele přírodně ekonomického rázu objevily, po druhé světové válce, i historicko-politické, strategické a konkurenční důvody integrace¹² (Neuman 2004: 5-6).

Skutečnost je taková, že zemědělství je téměř na celém světě podporováno ze strany vlád. Zkušenosti ukazují, že ať už jsou státní intervenční zásahy z jakéhokoliv důvodu jednou uvedeny, dochází k neustálé prolongaci jejich platnosti, a to i navzdory tomu, že již pominul výchozí podnět pro jejich uplatňování. Odůvodnit to lze tak, že přestože primární důvody pro dotování zemědělské produkce bývají ekonomického charakteru, existují zde i důvody neekonomické povahy, mezi které patří celá řada argumentů politického a společenského charakteru, které znesnadňují odbourávání zavedených dotačních programů. V konečném důsledku to vede k neustálému přežívání protekcionismu (Grega, 2005: 4).

4.2 Nástroje hospodářského protekcionismu

Na základě výše uvedených argumentů pro státní zásahy do zemědělství, popíšu hlavní nástroje hospodářského protekcionismu, aplikované v rámci obchodu se zemědělskými výrobky mezi Evropskou unií a rozvojovými zeměmi. Jelikož se povaha a zejména rozsah prováděných opatření u obou skupin zemí značně liší, budu se každé skupině zemí věnovat zvlášť.

V první části vyjmenuji a vysvětlím hlavní ochranná opatření zemědělské politiky Evropské unie a následně obrátím pozornost na země rozvojové. V případě rozvojových zemí se spíše než o vyjmenování jednotlivých nástrojů pokusím o vysvětlení rozdílů v těchto opatřeních oproti zemím Evropské unie.

¹² Těmito důvody byl potravinový deficit v západní Evropě a obava o dostatek potravinové produkce do budoucna. Evropa byla v poválečných letech, oproti USA, čistým dovozcem potravin a chtěla tuto závislost, jež nabývala strategického významu, odstranit. Dalším důvodem byla relativní zaostalost výkonnosti evropského zemědělství ve srovnání s USA a dalšími zámořskými producenty. Evropa tedy byla silně motivována ke zvýšení produktivity a zlepšení konkurenčního postavení evropských výrobců na mezinárodních trzích.

4.2.1 Evropská unie

V současné době je Evropská unie (dále jen „EU“) druhým největším světovým vývozcem a největším světovým dovozcem potravin. Z toho vyplývá její zásadní úloha na světovém trhu se zemědělskými produkty. Stejně jako většina ostatních dovážejících ekonomik má systém nástrojů na ochranu svého trhu. Tyto nástroje umožňují Evropské unii chránit své výrobce proti (dle EU nekalým praktikám) v dovozech a zabránit tak dramatickým změnám v obchodních tocích, způsobují-li újmy hospodářství EU. Nicméně základním, sociálně ekonomickým cílem těchto opatření, je udržení úrovně příjmů v zemědělství na dané „rozumné“ úrovni a podpora konkurenceschopnosti unie.

V souvislosti se zemědělským obchodem bychom mohli strukturu obchodně politických opatření EU rozdělit na opatření ovlivňující dovoz (například cla, ochranná opatření a antidumpingová opatření) a opatření ovlivňující výrobu a obchod (zde patří subvence a státní pomoc, ochrana práv k duševnímu vlastnictví). Obecně lze veškerá protekcionistická opatření rozdělit na tarifní, čili cla a netarifní, kam patří dovozní kvóty, státní dotace zemědělcům a různé administrativní a technické normy a předpisy.

Cl

Evropská unie je podle mezinárodních pravidel obchodu celní unií¹³ a ve vztahu ke třetím zemím uplatňuje jednotné úpravy obchodních vztahů, závazné pro všechny členské státy. Cla jsou nejpoužívanějším nástrojem ochrany vnitřního trhu EU před zbožím, pocházejícím ze zemí mimo EU. Clo není nic jiného, než daň, uvalená na produkt, který překročí státní hranice (v tomto případě hranice jednoho ze členských států unie).

¹³ Základními znaky celní unie je vytvoření společného celního území, odstranění cel a jiných úprav, omezujících obchod mezi jejími členy a uplatňování stejných cel a stejných úprav obchodu každého členu unie při obchodu s územími mimo unii (článek XXIV GATT). Obchodní politika uplatňovaná ve vztahu ke třetím zemím je politikou společnou, závaznou pro všechny členy EU (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2005).

Pro stanovení celní hodnoty zboží používá Evropská unie dvojí různá pravidla původu: nepreferenční a preferenční. Nepreferenční pravidla původu se týkají nepreferenčních nástrojů obchodní politiky, jako jsou celní a ochranná opatření. Preferenční pravidla původu, podle nichž se určuje a prokazuje původ zboží, jsou nedílnou součástí každé dohody o volném obchodu.¹⁴ Pouze zboží, které splňuje uvedená pravidla, má prokázaný původ zboží stanoveným způsobem, je předmětem volného obchodu podle dohody a pouze takové zboží má nárok na celní preference dohodou stanovené. Typickým příkladem zemí, doposud využívajících preferenčních přístupů na trh EU, jsou země Afriky, Karibiku a Tichomoří (ACP).¹⁵

Evropská unie používá několik druhů cel, nicméně pro 90 % položek jsou používána cla valorická (hodnotová). Principem tohoto cla je zatížení dovozce platbou za dovezené zboží procentem hodnoty zboží. Obecně lze říci, že nejvyšší celní sazby jsou u zemědělských výrobků. V roce 2004 byla průměrná sazba cla u zemědělských produktů 23 %. Cla se pohybují v rozmezí od 0 do 210 %. Zhruba 27 % položek má nulovou sazbu, clo do 10 % má 55,5 % položek a clo větší než 15 % je aplikováno u 8,7 % položek (v tom 1,4 % položek má clo větší než 50 %). Nejvyšší sazby cla zůstávají u masa, mléčných výrobků, zpracovaných a nezpracovaných obilných produktů, zpracovaného ovoce a zeleniny (Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, 2005). Vůči rozvojovým zemím se jako velká nespravedlnost jeví zřetelná celní progresivita v souvislosti se zvyšováním přidané hodnoty výrobků.

Ochranná opatření (safeguard measures)

Ochranná opatření mohou omezit volný dovoz výrobků do EU na základě přesně stanovených podmínek a kvót. Nezbytným předpokladem pro přijetí ochranného opatření je podmínka, že dovozy jsou uskutečňovány v takových zvýšených množstvích a za takových podmínek (zejména cenových), která mohou způsobit vážnou újmu evropským výrobcům obdobných nebo přímo

¹⁴ V praxi se proces vytváření a uplatňování oblasti volného obchodu projevuje formou poskytování preferenčního snížení cla (až na „bez cla“) při dovozu zboží, pocházejícího ze smluvních stran těchto dohod. V některých případech může být poskytování preferencí omezeno pouze na určité množství zboží formou preferenčních celních kvót. Preferenční kvóta je určena jen pro zboží pocházející ze země nebo skupiny zemí, s níž EU provádí dohodu o volném obchodu.

¹⁵ Tento preferenční obchodní režim zajišťuje zemím (zejména těm nejméně rozvinutým, tzv. Least Developed Countries) bezcelní přístup pro většinu zboží na trhy EU. Nereciprocita tohoto obchodního režimu je však v rozporu s pravidly WTO a patrně od roku 2008 dojde k liberalizaci obchodu mezi EU a zeměmi ACP.

konkurenčních výrobků. Sledování dovozů může EU zavést na dovozy výrobků v případě, že trendy těchto dovozů naznačují hrozbu újmy domácím výrobcům v EU. Spíše než o omezování dovozu, jde v tomto případě o monitorovací systém, jenž má sloužit ke zlepšení transparentnosti dovozních trendů u daných výrobků. Mimoto je dovoz zemědělských výrobků do EU specificky regulován, zejména nařízeními pro organizaci zemědělského trhu nebo přijímáním zvláštních ochranných opatření. Tento mechanismus umožňuje okamžité uvalení dodatečných cel, v případě překročení tzv. spouštěcí úrovně objemu dovozů nebo úrovně spouštěcí ceny.

Antidumpingová opatření

Tato opatření slouží jako ochrana společného trhu před dovozem dumpingových výrobků z nečlenských států EU. Za účelem ochrany proti dumpingu,¹⁶ vedoucímu k újmě některého z evropských výrobních odvětví, přijímají orgány EU antidumpingová opatření, a to především antidumpingová cla nebo závazky producentů ze třetích zemí, že budou dovážet dumpingové výrobky do EU pouze v určitém stanoveném množství, případně že jejich cena při dovozu do EU neklesne pod určitou minimální hranici. Antidumpingové řízení je zahajováno Evropskou komisí, na základě návrhu výrobce z EU. V rámci tohoto řízení, na jehož základě se rozhodne o uvalení cla či nikoli, probíhá šetření údajného dumpingu a v jeho důsledku vzniklé újmy nebo hrozby evropským výrobcům.¹⁷

Přestože se země EU na Uruguayském kole jednání WTO zavázaly k postupnému převádění ostatních nástrojů na tarifní (které jsou transparentnější), antidumpingová cla se v posledním desetiletí používají stále častěji. Důvodem je jejich snazší politická průchodnost a všezahrnující charakter. Existuje mnoho případů, kdy se mohlo dostat zboží z rozvojových zemí na trh EU, vzápětí však na něho bylo uvaleno antidumpingové clo za nesplnění technických parametrů výrobku, jakými jsou například balení či hygienické standardy. Tyto podmínky jsou mnohdy

¹⁶ Dumping je „nekalá“ obchodní praxe v mezinárodním obchodu, při které subjekty z jednoho státu exportují stejné zboží za nižší ceny, než jaké jsou běžné ceny na jejím domácím trhu, obvykle v důsledku nedostatečné hospodářské soutěže nebo zasahování státu do výrobního procesu, které umožňuje vývozci snížit náklady vývozu. Podle základní definice jde o prodej pod výrobními náklady. Dumpingová marže pak představuje rozdíl mezi vyšší cenou na domácím trhu (tedy běžnou cenou) a nižší exportní cenou.

¹⁷ V období od ledna 1996 do prosince 2005 uložila EU 194 konečných antidumpingových opatření. Zeměmi, které se v tomto období nejčastěji podílely na dumpingu, byly Čína (38) a Indie (16 případů).

předimenzovány a producenti z rozvojových zemí je nemají šanci splnit. Na půdě EU tak můžeme často slyšet, že občany unie je třeba chránit před těmito nebezpečnými výrobky, nesplňující evropské standardy.

Kontroverzním tématem v souvislosti s antidumpingovými opatřeními EU, zvláště ve vztahu k rozvojovým zemím, je problematika tzv. „sociálního“ a „eko-dumpingu.“ Rozšířil se protekcionistický názor, podle kterého bychom neměli obchodovat se zeměmi, kde se do nízké ceny výrobků promítá nezohledňování ochrany životního prostředí a absence mnoha sociálních práv, která jsou v EU samozřejmostí. Jde například o právo odborově se organizovat a kolektivně vyjednávat, právo na ochranu zdraví a bezpečnosti při práci, či zákaz dětské práce. Některé odbory, firmy a sociální hnutí tak požadují, aby se při podpisu obchodních smluv s chudými zeměmi, tyto země zavázaly k dodržování standardů, týkajících se pracovních podmínek a životního prostředí. Jde o jistý druh protekcionismu, který se navenek jeví jako zcela legitimní.

Společná zemědělská politika

Společná zemědělská politika EU (dále jen „SZP“) je nejkontroverznějším hospodářským nástrojem EU, ke kterému je obtížné zaujmout neutrální postoj. Pro zastánce představuje jeden z pilířů Společenství, bez kterého si nedokáží představit evropské zemědělství. Zastánci poukazují mimo jiné na záruku soběstačnosti v produkci základních potravin, nezbytnost udržení zaměstnanosti a sociální struktury venkovských oblastí, tradice v oblasti stravování a zvyšování bezpečnosti a kvality potravin. V očích odpůrců se SZP jeví spíše jako úmyslný a systematicky používaný nástroj protekcionismu, poškozující nejen spotřebitele v EU, ale zejména rozvojové země. Nejčastějšími výhradami vůči této politice jsou vysoké zemědělské dotace, ekonomická neefektivita a zemědělské přebytky.

Od svého založení v roce 1957 prodělala SZP mnoho změn. Zpočátku byl kladen důraz na podporu produkce potravin, jejich stálou dostupnost spotřebitelům a také na to, aby se zemědělství opět stalo životaschopným odvětvím. Hlavními principy SZP byl princip finanční solidarity, jednotného společného trhu a princip preference domácích výrobků. Do 80. let splnila SZP větší část svých cílů, které byly vytyčeny při jejím vytvoření: zvýšení produktivity

zemědělství, zvýšení životní úrovně zemědělců, stabilizace trhů a plynule zásobování. Zemědělcům byly nabízeny subvence, garantovaly se výkupní ceny a udělovaly pobídky pro vyšší produkci. Důsledkem byla rychle rostoucí nadprodukce a výše nákladů na SZP.¹⁸

V původní podobě se SZP ukázala jako neudržitelná. Stále rostoucí nadprodukce vedla k tvorbě velkých zásob. Nadbytečná množství musela být stažena z trhu, aby nedošlo ke zhroucení cen zemědělských produktů. Proto bylo finančně podporováno i uskladňování (veřejný intervenční systém) nebo vývoz produktů do třetích zemí. Příčinou růstu přebytků byla zejména, cenovým systémem stimulovaná výroba a proti ní stojící nasycená poptávka, která začala relativně klesat (Engelsův zákon, viz. kapitola 1). V důsledku tohoto neuspokojivého vývoje se ES rozhodlo reformovat svou zemědělskou politiku. V průběhu 80. a 90. let proběhlo několik reforem, jejichž kroky se soustředily na snížení produkce a na limitování finančních prostředků, určených na financování SZP. I přesto, že tyto reformy již byly svými opatřeními zaměřeny na zvýšení role tržních faktorů při regulaci nabídky a poptávky v oblasti zemědělské výroby (zejména v tvorbě cen), provedené korekce SZP se ukázaly jako nedostatečné. Zpomalil se sice růst nákladů na domácí intervence, vývozní subvence však nadále rostly.

Neuspokojivé výsledky předešlých reforem a tlaky WTO na další liberalizaci, vedly EU v roce 1999 k přijetí dokumentu Agenda 2000, který obsahoval návrhy reforem na období 2000-2006. Cílem reforem byla podpora tržněji orientovaného zemědělství tím, že se dokončí přesun od podpory výrobců k podpoře výrobců, a to zavedením sdružené, od produkce oddělené, přímé platby na farmu (tzv. decoupling). Tyto přímé platby (tzv. modulace) budou snižovány větším farmám, které dostávaly přímé podpory vyšší než 5 000 euro ročně, a to o 5 % v letech 2007-2013¹⁹ (Neuman, 2004:31). Úspory na přímých platbách by pak měly být využity pro rozvoj venkova, ochranu a tvorbu životního prostředí. V budoucnu tedy bude drtivá část finanční pomoci zemědělcům vyplácena bez ohledu na to, co nebo kolik vyprodukují,²⁰ na rozdíl od

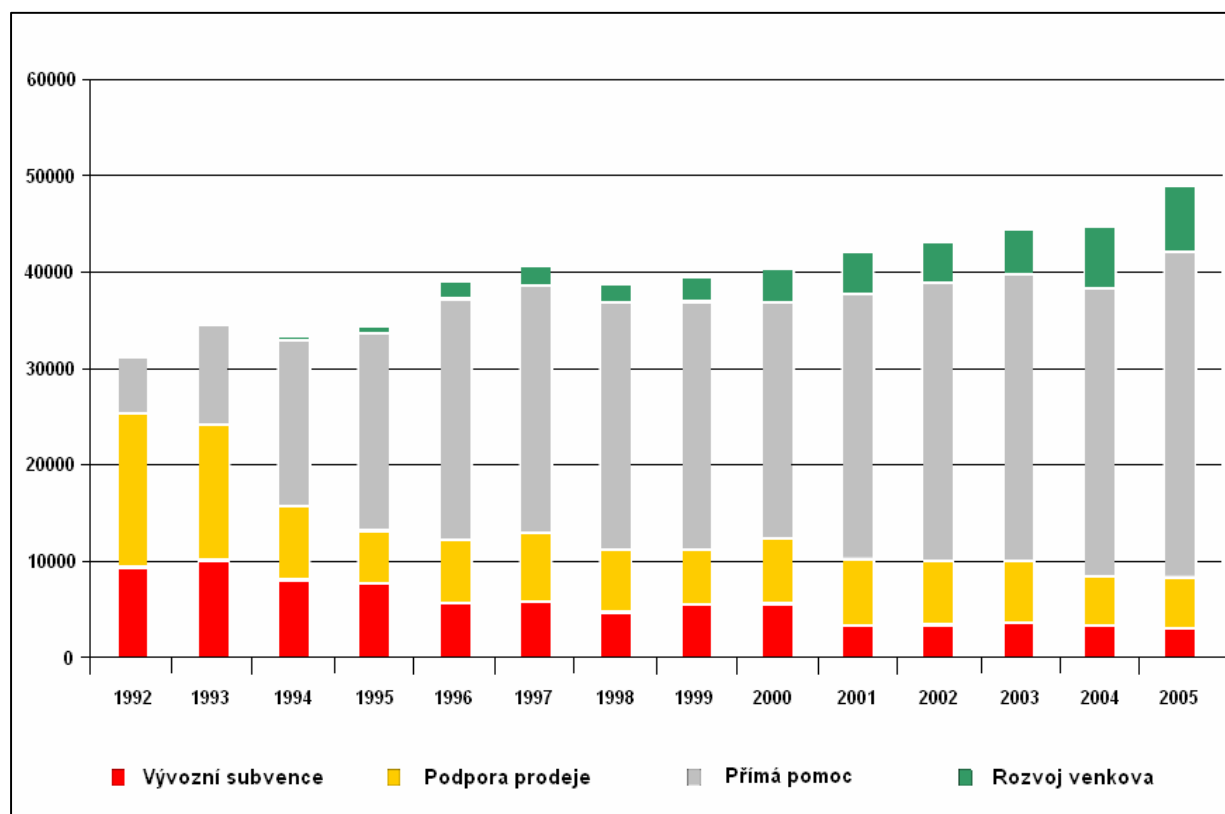
¹⁸ Ty dosáhly v roce 1985 20,4 miliard ECU, což představovalo 73,25 % rozpočtu ES (Neuman, 2004: 20).

¹⁹ Snížení se nebude týkat nových členských zemí, a to až do doby, než dosáhnou úrovně plateb starších členů EU.

²⁰ Původně předložený reformní koncept předpokládal úplné oddělení zemědělských plateb od výše produkce. Z důvodů odporu řady zemí (zejména Francie) byl rozsah opatření omezen. Konečné závěry reformy povolují zachovat částečnou vazbu plateb na objem produkce (25 % u obilovin, 40 % u hovězího masa), resp. odložit zavedení jednotných zemědělských plateb do roku 2007. Kromě toho jednotlivé členské státy mohou zavést dodatečné platby v hodnotě maximálně 10 % unijních jednotných plateb na podporu zemědělských činností významných v národním měřítku (Neuman, 2004: 32).

uplynulých let, kdy platilo, že čím více zemědělec vyprodukoval, tím větší získal subvence. Oddělením dotací od výroby bude zemědělcům poskytnuta možnost produkovat výrobky na základě skutečných potřeb trhu. Důsledkem reforem došlo i ke snížení vývozních subvencí. Na začátku 90. let dosahovaly vývozní subvence výše 10 miliard EUR a do roku 2005 poklesly na 2,5 miliard EUR. Změny přineslo schválení Agendy 2000 i do oblasti rozpočtu EU, neboť v sázce byla finanční udržitelnost zemědělské politiky vzhledem k rozšíření EU. Byl zaveden tzv. mechanismus finanční disciplíny, podle kterého by neměly agrární výdaje ve stálých cenách překročit rozpočtový plán přijatý do roku 2006, respektive budoucí rozpočet do roku 2013.

Graf 1: Struktura výdajů na SZP EU (v milionech ECU/EUR)

Zdroj: Evropská komise, 2006.

Výdaje na SZP zůstávají nadále předmětem polemik. EU se sice zavázala ke snižování přímých plateb členským zemím, zároveň však došlo k udělení těchto plateb i nově přistupujícím státům. Proto, i přes proklamované úspory, zůstanou zemědělské výdaje pravděpodobně dlouhodobě rozhodující částí rozpočtu EU.

V roce 2005 stála SZP přibližně 50 miliard EUR, což představovalo 46 % rozpočtu unie (BBC, 2005). Náklady na SZP je ovšem třeba posuzovat v širších souvislostech. Jde jistě o obrovský díl rozpočtu EU, ale na druhé straně je potřeba vzít v úvahu, že samotný rozpočet přerozděluje pouze necelých 1,3 % HDP unie (Neuman, 2004: 18). V těchto relacích pak náklady na SZP představují pouze okolo 0,46 % „evropského“ HDP pro rok 2005 (Eurostat, 2007: 146).

Základními stavebními prvky SZP jsou tzv. Společné tržní organizace (CMO) a Evropský usměrňovací a záruční zemědělský fond (EAGGF). Společné tržní organizace mají v závislosti na typu produktu nejrozličnější podobu. Přibližně 70 % zemědělské produkce uplatňuje intervenční kroky (ve prospěch fungování trhu a ve prospěch zemědělců) k nákupu přebytků a zároveň mají za úkol ochranu proti levnějším dováženým produktům. Jde zejména o obiloviny, rýži, cukr, mléko a mléčné výrobky, hovězí a telecí maso. Další 25 % tvoří produkty, které podle CMO nevyžadují podporu produkce, ale pouze ochranu na domácím trhu. Tohle je případ vajec, vína, květin a mnoho druhů ovoce a zeleniny. Zbytek tvoří specifické produkty jako je len nebo chmel, které získávají přímou podporu formou paušálních plateb.

Evropský usměrňovací a záruční zemědělský fond je hlavním nástrojem financování SZP. Skládá se ze dvou sekcí. Sekce záruční slouží k financování stabilizačních opatření na vnitřním trhu zemědělských výrobků (přímé podpory, příspěvky na skladování) a vnějším trhu (vývozní subvence). Sekce usměrňovací je určena k financování restrukturalizace a modernizace zemědělství, podpoře začínajícím zemědělcům a rozvoji venkovských regionů.

4.2.2 Rozvojové země

Vyjádřit charakteristiku protekcionistických opatření je, v případě rozvojových zemí, dosti obtížné. Na rozdíl od států Evropské unie, které tvoří jednotný trh se stejnými pravidly obchodu, jsou rozvojové země značně různorodým uskupením států. Tyto země se výrazně liší nejen v dosažené ekonomické úrovni a rozsahu používaných opatření na ochranu svého trhu, ale i v přístupu k zemědělství.

Z porovnání situace v jednotlivých zemích se výše protekcionismu zdá být přímo úměrná ekonomické úrovni států. V relativně bohatších rozvojových zemích je situace obdobná jako v zemích rozvinutých. Země se v rámci svých možností snaží chránit zájmy domácích producentů a vytvářet i příznivé podmínky pro export svých produktů. Jiná situace panuje v nejhudších rozvojových zemích, ve kterých se v největší míře uplatňovala a mnohdy ještě stále uplatňuje diskriminační politika vůči zemědělství.

Protekcionistická politika se uplatňuje zejména u zemí, které mají v mezinárodním měřítku relativně rozvinutý zemědělský sektor s exportním potenciálem. Týká se to především zemí Latinské Ameriky a Asie.²¹ Země Afriky a Středního východu zemědělský sektor spíše nadále diskriminují.

Cla

Podle WTO uplatňují rozvojové země vyšší agrární cla, než vyspělé průmyslové země, ovšem rozdíl mezi cly na zemědělské a průmyslové výrobky nejsou u rozvojových zemí tak vysoké jako u zemí rozvinutých. Pro srovnání: podle WTO jsou v EU průměrná agrární cla na úrovni 23 %, zatímco například v Brazílii 37 % a v Indii dokonce 116 %. Jiný zdroj, studie FAOnazvaná „*Agricultural Trade and Poverty. Can Trade work for the Poor?*“ (FAO, 2005) provedla srovnání výše cel mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi jako dvěma celky. Z uvedené studie vyplývá, že průměrné celní zatížení zemědělských produktů, vypočtené tzv. „váženým tarifem“ (tzn. podle podílu, které jednotlivé položky zboží zaujímají při obchodní výměně) dosahují vyšších hodnot u skupiny rozvojových zemí (24 %) než u rozvinutých (14 %).

Pro představu o úrovni ochranných opatření, je spíše než výše cel důležitější rozložení a struktura obchodu, tedy to, mezi kým a s čím se obchoduje. Zatímco průměrný tarif ve vysoko-příjmových ekonomikách, aplikovaný na dovozy zemědělských výrobků z jiných vysoko-příjmových zemí činil 8, 4 %, při dovozu z rozvojových zemí činil 15, 9 %. Rozdíly v hodnotách celních sazeb jsou vyvolány zejména tím, že rozvojové země vyvážejí do vyspělých zemí

²¹ Některé země jsou součástí skupiny G-20, která má významnou roli ve vyjednáváních o zemědělství na půdě WTO. Tuto skupinu tvoří 20 rozvojových a nově zprůmyslněných rozvojových zemí, přičemž hlavními zeměmi jsou Brazílie, Argentina, Čína a Indie.

převážně takové výrobky (např. cukr), které čelí velmi vysokým clům. V případě rozvojových zemí byla sazba na dovozy agrárních produktů z rozvinutých zemí 18,8 % a při dovozu z jiných rozvojových zemí 18,3 % (Fojtíková in Globalizace versus Regionalismus, 2006: 81). Z uvedených čísel jasně vyplývá, že rozvojové země vůči sobě navzájem uplatňují mnohem vyšší celní omezení, než rozvinuté země mezi sebou.

Netarifní opatření

Stejně jako ostatní členské země WTO, tak i rozvojové země, které jsou členy WTO, jsou vázány dohodami, vyplývající ze členství v této organizaci. V souvislosti s ochrannými opatřeními vnitřního trhu jde zejména o tarifkaci. Proces tarifkace spočívá v tom, že veškeré netarifní překážky obchodu (kvóty, dovozní licence aj.) musí být postupně transformovány na tarify (cla).

Ostatní netarifní opatření, jako například technické bariéry obchodu, vyrovnávací cla, nebo vývozní subvence se v rozvojových zemích, až na výjimky v podobě nejbohatších rozvojových zemí, téměř neuplatňují. Důvodem jsou nedostatečné finanční prostředky a slabá institucionální kapacita těchto zemí.

4.3 Důsledky hospodářského protekcionismu

V této části práce se zaměřím na možné důsledky protekcionistických opatření. Přestože se budu efektům liberalizace podrobněji věnovat v poslední kapitole mé práce, popis hlavních důsledků těchto hospodářských instrumentů již do jisté míry zkoumá i možné výsledky liberalizace jako opaku protekcionismu.

Na důsledky protekcionistických opatření lze nahlížet mnoha způsoby. Záleží na tom, zda-li jde o dopady na ostatní země, nebo na stranu, která je uplatňuje. V obou případech se ovšem zavedení těchto opatření projevuje na státních rozpočtech, výši spotřebitelských cen a v případě EU také na výši a stabilitě příjmů zemědělců. Výše a nastavení ochranných opatření vyspělých zemí pak může mít i přímý vliv na rozvoj některých hospodářských odvětví rozvojových zemí.

Uplatnění nástrojů zemědělské politiky se v důsledku reformy a změn na trhu postupně vyvíjí a mění. Nic to však nemění na tom, že úroveň zemědělského protekcionismu v Evropě je stále velmi vysoká. Kritické zemědělské politiky EU často argumentují tím, že téměř polovina celkového rozpočtu EU je vyplácena méně než jednomu procentu populace unie (Norberg, 2006: 104). Paradoxem je, že přestože je zemědělství významným příjemcem subvencí, na který doplácí většina nezemědělské populace, vysoká míra ochrany agrárního trhu EU má za následek vyšší ceny zemědělských produktů. Pravdou je, že garantované výkupní ceny jsou vyšší, než ceny světové. Tím, že EU stanovuje cenový práh pro jednotlivé zemědělské komodity, vědomě zvyšuje cenu nad jejich skutečnou tržní hodnotu. Platí-li spotřebitelé v EU za potraviny více, než kolik by platili v případě tržních cen, v zemědělství vzniknou přebytky. Těchto přebytků je třeba se zbavit, poněvadž by mohly tlačit evropské ceny směrem dolů a náklady na jejich skladování se již dříve ukázaly být dosti vysoké. Jedním z možných způsobů, jak se zbavit přebytků produkce, je vývoz na světový trh pomocí subvencí (tento postup je označován jako „ztrátový vývoz“). Subvencované exporty jsou ovšem zdrojem distorze zemědělské produkce v rozvojových zemích. Tamní zemědělci ztrácejí, „díky“ levným (dotovaným) dovozům z EU motivaci k produkci. Nejsou schopni konkurovat silně dotovanému dovozu a zároveň si nemohou dovolit platit dovozní clo, aby mohli prodávat své produkty v zemích EU.

Snad nejvíce zarážející forma protekcionismu EU, s dalekosáhlými hospodářskými důsledky, je eskalace cel z hlediska stupně zpracování zemědělských produktů. V souvislosti s ekonomickými perspektivami rozvojových zemí se často mluví o jednom zásadním problému, kterým je závislost těchto zemí na exportech primárních (nezpracovaných) produktů.²² Méně už se ale hovoří o tom, že jednou z hlavních příčin této závislosti jsou právě cla, která jsou odstupňovaná tak, že jsou tím vyšší, čím více přidané hodnoty výrobek obsahuje. Rozvojové země tak přicházejí o možnost diverzifikovat své exporty, což by potenciálně zvýšilo jejich rezistenci vůči cenovým fluktuacím primárních komodit na světových trzích. Důležitý je zde i fakt, že světový obchod se zpracovanými zemědělskými produkty roste o mnoho rychleji, než obchod s nezpracovanými produkty. Pro rozvojové země by to mohla být šance, ale skutečnost je taková,

²² Mezi léty 1981-1990 tvořil podíl rozvojových zemí na exportu nezpracovaných zemědělských produktů 75 %. Tento podíl se v následující dekádě vyšplhal až na 78 %. Oproti tomu, podíl těchto zemí na světovém exportu zpracovaných výrobků poklesl ve stejném časovém srovnání z 53 % na 48 % (Major Policy Issues and Market Factors Having Implications for the Long-Term Performance of Agricultural Exports, FAO 2003).

že podíl rozvojových zemí na exportu zemědělských produktů klesá s úrovní dalšího zpracování. Nejvíce je to evidentní v případě kávy a kakaa. Zatímco podíl deseti nejvíce exportujících rozvojových zemí na celosvětovém exportu surové kávy činil v letech 1991-2000 přibližně 65 %, v případě pražené kávy to bylo pouze 2 %. Na příkladu kakaa je tato celní progresivita ještě více zřejmá. Podíl deseti největších producentů kakaa na celosvětovém exportu činil v případě kakaových bobů 85 %, kakaového prášku 28 %, kakaového másla 16 %, a čokolády 3 % (Major Policy Issues and Market Factors Having Implications for the Long-Term Performance of Agricultural Exports, FAO 2003). Takto nastavená cla nejenom že znesnadňují export výrobků z rozvojových zemí na evropský trh, ale také zpomalují proces rozvoje zpracovatelského průmyslu v rozvojových zemích, poněvadž tyto země nejsou motivovány vyvážet jakkoli zpracované výrobky. To prohlubuje jejich závislost na exportech primárních komodit.

Existence vysokých obchodních bariér a regulací způsobuje, že rozvojové země stále zaostávají za svým potenciálem v obchodu se zemědělskými výrobky, a to navzdory tomu, že v produkci mnoha zemědělských komodit mají komparativní výhodu.²³ Naopak v unii, díky existenci celní ochrany a systému dotací, zůstávají lidské síly a kapitál v odvětvích, která žádnou komparativní výhodu nemají.

Cla, zemědělské dotace a jiná protekcionistická opatření nemají vliv pouze na ceny na trhu, jenž chrání, ale mohou mít za následek i zvýšení nestálosti cen (tzv. volatility) na světových trzích. Nastane-li situace, kdy dojde (např. v důsledku nadměrné úrody) ke zvýšení nabídky určité komodity na světových trzích, země přistoupí k použití takových opatření, která zabrání, aby se tento přetlak nabídky projevil na cenách na domácím trhu. V tomto případě jsou nejčastěji aplikovány dovozní kvóty a další objemová omezení, jejichž výše zůstává stále stejná, a to navzdory výkyvům v nabídce na světových trzích. Dopad na volatilitu cen je tím významnější, čím větší je trh, který se před zvýšenou nabídkou chrání. Pokud EU, jako největší světový dovozce potravin na svém vnitřním trhu nepřipustí pokles ceny, přenesení tíhu zvýšené nabídky na

²³ Podle této teorie se každá země specializuje na výrobu a vývoz těch statků, při jejichž výrobě je efektivnější než jiné země (vyrábí tedy s relativně nižšími náklady). Každá země pak dováží ty statky, které vyrábí s relativně vyššími náklady. Důležité je, že ekonomické důvody pro mezinárodní obchod existují i tehdy, má-li jedna země absolutní výhodu při výrobě všech statků. Předpokladem je zde specializace na výrobu toho statku, který je pro danou zemi relativně výhodnější produkovat. Strukturu mezinárodního obchodu určuje komparativní výhoda a ne absolutní výhoda jedné země vůči zemi druhé.

vnější trhy. Rozvojové země (a především nejméně rozvinuté země) jsou volatilitě cen u svých exportních a dovozních komodit vystaveny daleko více než země rozvinuté. Volatilita cen totiž ekonomicky ohrožuje zejména domácnosti, které jsou závislé na příjmech ze zemědělské produkce, a ty tvoří v rozvojových zemích podstatnou část populace. Úplné odstranění protekcionistických opatření by tedy v konečném důsledku mělo podstatný vliv na větší stabilitu cen zemědělských produktů, a tím i příjmů samotných zemědělců (Christovová, 2005: 40).

4.4 Shrnutí

V druhé části práce bylo nejprve vysvětleno, proč dochází ke státním zásahům do zemědělských systémů a jaké jsou hlavní argumenty pro státní intervence. Na základě výčtu hlavních důvodů pro tyto zásahy, byly popsány hlavní nástroje, kterými rozvojové země a členské státy Evropské unie zasahují do mezinárodního trhu se zemědělskými produkty. Identifikovány byly také důsledky, které vyplývají z aplikace těchto ochranných opatření.

Hospodářský protekcionismus je velice kontroverzní téma. Důkazem je i existence mnoha odlišných názorů na samotná ochranná opatření. Podle představitelů EU vyplývá odůvodnění opatření na ochranu obchodu v podstatě ze skutečnosti, že mezinárodní hospodářství nemá žádný mechanismus pro korekci nekalých soutěžních praktik, jakými jsou například úřady na ochranu hospodářské soutěže, které působí ve všech členských zemích EU. Na druhou stranu, rozvojové země z pochopitelných důvodů kritizují nedostatečný přístup na trhy EU, které do jisté míry limitují jejich možnost hospodářsky se rozvíjet. Argument EU o neexistenci mezinárodně dohodnutých pravidlech hospodářské soutěže se zdá být v mnoha ohledech relevantní, nicméně závažnost důsledků, vyplývajících z používání ochranných opatření, je na straně rozvojových zemí daleko větší. Jako jeden z hlavních důsledků protekcionismu, způsobující problémy rozvojovým zemím na makroekonomické úrovni i na úrovni jednotlivců, byla popsána volatilita cen a celní progresivita v závislosti na úrovni zpracování výrobků.

5. Iniciativy podporující liberalizaci a výsledky dosavadních jednání

Proces liberalizace obchodu byl nastartován již po druhé světové válce, týkal se ovšem pouze průmyslového sektoru. Ačkoliv i zemědělství bylo ve stále větším rozsahu ovlivňováno světovým hospodářským vývojem, téma liberalizace zemědělského sektoru bylo v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT)²⁴ poprvé otevřeno až v průběhu Uruguayského kola mnohostranných jednání v letech 1986-1994. Hlavním cílem v oblasti zemědělství bylo vybudovat tržně orientovaný zemědělský obchodní systém. Přestože liberalizace od té doby zaznamenala určité úspěchy, obchod se zemědělskými produkty je dodnes protekcionismem stále velmi zatížen. V této kapitole provedu analýzu dosavadních jednání, která se zabývala liberalizací obchodu se zemědělskými produkty a pokusím se rovněž uvést, jakých výsledků bylo dosaženo, a zda tyto výsledky odpovídají dohodám.

5.1 Uruguayské kolo jednání

Než došlo k zahájení multilaterálních jednání v rámci uruguayského kola, proběhlo v rámci GATT sedm úspěšných kol jednání. Cílem těchto jednání bylo omezení ochranných obchodních opatření a zajištění poctivých a rovných obchodních dohod mezi státy. Výsledkem jednání bylo výrazné snížení cel u nezemědělských produktů na největších průmyslových trzích světa. Zemědělský obchod představoval po celou dobu jednání v rámci GATT jakousi výjimku v liberalizaci, a to i přesto, že se obchod se zemědělskými produkty stal průběžně významnou součástí světové obchodní výměny. Problémy zemědělského obchodu zůstávaly na mezinárodní úrovni dlouho neřešeny, neboť nebyla politická vůle řešit toto mimořádně citlivé odvětví. K zásadnímu obratu došlo až v rámci Uruguayského kola, kde otázky obchodu se zemědělskými produkty tvořily významnou část agendy.

V oblasti zemědělství byly cíle vyjednávání zaměřeny na odstraňování obchodních bariér, státních podpor a postupné vytváření jednotného trhu v rámci mezinárodního agrárního obchodu.

²⁴ Všeobecná dohoda o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) je přímou předchůdkyní Světové obchodní organizace (WTO). Hlavním důvodem vzniku GATT bylo snížení překážek v mezinárodním obchodu. Toho bylo dosaženo množstvím různých dohod o snížení celních bariér, kvantitativních omezení obchodu a dotací. Na rozdíl od WTO, byl GATT pouze mnohostrannou dohodou, nikoli organizací.

V Dohodě o zemědělství z Uruguayského kola jednání, byly přijaty závazky ke snížení míry protekcionismu ve třech hlavních oblastech: přístup na trhy (market access), domácí podpory (domestic support) a konkurenci ve vývozu (export competition). Lhůta na implementaci závazků byla pro rozvinuté země stanovena do roku 2000 a pro rozvojové země do roku 2004.

Přístup na trhy

V tomto balíku opatření bylo nejprve stanoveno, že se veškeré netarifní překážky obchodu nahradí tarify, neboli cly (jde o proces zvaný tarifkace). V případě rozvinutých zemí bylo třeba cla v průběhu šesti let (do roku 2000) snížit, ve srovnání se základním obdobím 1986-1988 v průměru za všechny zemědělské výrobky o 36 %, nejméně však o 15 % za každou dováženou komoditu. Pro rozvojové země platila desetiletá lhůta se závazkem snížit limity cel v průměru o 24 %. Redukce cel se netýkala skupiny nejméně rozvinutých zemí.²⁵ (WTO, 2000 in Jorgensen, Jensen, 2001: 20). Takto flexibilně nastavené snížení cel umožnilo mírnější snížení u některých citlivých výrobců, což vedlo k jisté míře ochrany domácího trhu (v rámci tzv. vnější ochrany).

Vzhledem k tomu, že většina zemí pro ochranu svých domácích trhů používá převážně množstevní omezení (kvóty) a nikoliv celní opatření, byly zavedeny celní kvóty. Pro importovaná množství výrobků v rámci příslušné kvóty, byla v období let 1988/90 ponechána zvýhodněná celní sazba, ale zároveň byla stanovena vyšší celní sazba pro množství určitého výrobku, které by překročilo stanovenou kvótu a vedlo tak k tvorbě přebytků v rámci dovážených výrobků. Zvýšená cla nad rámec celních kvót mohly dosahovat maximálně výše ekvivalentu rozdílu mezi domácími a světovými cenami. Pro rozvojové země byl požadavek mírnější. Limit cla mohl být stanoven v jakékoli výši.

Signatářské země se zavázaly, že zavedou tarifní kvóty třetím zemím a zajistí jim tak základní přístup na své trhy. Tarifní kvóty byly stanoveny na úroveň alespoň tří procent domácí poptávky z období 1986-1988, se závazkem zvýšit je na 5 % od roku 2000 (Christovová, 2005: 44).

²⁵ Podle Organizace spojených národů (OSN) patří do skupiny tzv. nejméně rozvinutých zemí (Least Developed Countries – LDC's) 50 zemí světa. Kritéria pro zařazení do této skupiny jsou: HDP nižší než 750 USD na obyvatele a rok, velmi nízké hodnoty indexů vyjadřujících přístup ke zdravotní péči, adekvátní kalorický příjem, novorozeneckou úmrtnost, procento zapsaných dětí do školy, míru gramotnosti dospělých a dále vysoká ekonomická zranitelnost země (nestabilita zemědělské produkce a exportu, nedostatečná diverzifikace hospodářství). Poslední zemí, která byla přidána na seznam nejméně rozvinutých států, byl v roce 2003 Východní Timor (UNCTAD, 2004).

Domácí podpora zemědělcům

Pro účely liberalizace zemědělského obchodu obsahuje Dohoda o zemědělství seznam opatření, která omezují nebo narušují obchod a stanoví časový rámec pro jejich liberalizaci. Z tohoto seznamu byly vyňaty podpory zemědělství, které nemají přímý dopad na trh, jakými jsou například programy výzkumu a vývoje, investice do infrastruktury a v případě EU také platby "omezující výrobu", které dostávají farmáři za půdu, kterou nevyužívají k výrobě. Ostatní opatření byla, podle jejich vlivu na objem zemědělské produkce, kategorizována do tří skupin, tzv. boxů – „amber box“ (jantarová skupina), „blue box“ (modrá skupina) a „green box“ (zelená skupina). Ke snížení podpory se země zavázaly v rámci nejvíce trh deformujících opatření, patřících do jantarové skupiny. K vyjádření výše domácí podpory v rámci této skupiny opatření, byl vytvořen speciální indikátor, tzv. Agregátní míra podpory („Aggregate Measurement of Support“, AMS).²⁶ Podle tohoto indikátoru se rozvinuté země zavázaly snížit podporu o 20 % (vzhledem k období 1986-1988) do roku 2000 a rozvojové země o 13,3 % do roku 2004 (WTO, 2000 in Jorgensen, Jensen, 2001: 20). Nejméně rozvinutých zemí se tyto závazky opět netýkaly.

Dále bylo ustanoveno tzv. de minimis pravidlo. Podle tohoto pravidla není členská země WTO povinná zahrnout do výpočtu celkové AMS (a tedy i redukovat) ty domácí podpory, ve prospěch zemědělských komodit, které v daném roce nepřekročí hranici 5 % celkové hodnoty produkce těchto komodit.²⁷ Pro rozvojové země činí procentní hranice v rámci pravidla de minimis 10 % (Kraus, Dyková, Šlaisová, 2006: 19).

Dohoda WTO o zemědělství obsahuje rovněž článek 13, nazývaný mírová doložka (Peace Clause). Mírová doložka upravuje aplikaci ostatních dohod WTO na zemědělské výrobky a stanoví, že proti členské zemi WTO, která používá své domácí podpory a vývozní subvence v souladu se stanovenými pravidly, nesmí být použita protiopatření, která jsou jinak běžně povolena. Přestože její platnost skončila 31. 12. 2003, nadále se dodržuje.

²⁶ AMS se vypočítává podle vzorce: $AMS = M_i * (P_i - P_a) + S_p - T_p$, kde M_i představuje množství domácí produkce, $P_i - P_a$ cenový rozdíl na domácím a zahraničním trhu, S_p komoditní podporu a T_p odvody, které platí výrobcům.

²⁷ Pravidlo de minimis se stalo předmětem sporu mezi EU a USA. USA uplatňují 85 % všech plateb de minimis ve WTO, zatímco EU pouze 3 % těchto plateb. Unie tak požaduje zrušení této výjimky pro průmyslově vyspělé státy, aby USA nemohly nadále využívat tuto skrytou formu podpory (Kraus, Dyková, Šlaisová, 2006)

Exportní dotace

Podle Dohody WTO o zemědělství bylo nutné snížit objem dotovaných vývozu zemědělských produktů. Vyspělé země se zavázaly snížit objem exportních dotací množstevně o 21 % a hodnotově o 36 % do roku 2000. Pro rozvojové země byla stanovena desetiletá lhůta na snížení objemu dotovaných exportů o 14 % a výdajů na dotace o 24 %. Jako základ pro snížení dotací bylo opět zvoleno období 1986-1988 (WTO, 2000 in Jorgensen, Jensen, 2001: 20). K dohodě o snižování exportních dotací přistoupilo 25 členských zemí WTO.²⁸ Státy, které nepřijaly závazky ve prospěch snižování podpor, nemohou uplatňovat vývozní subvence.

Obrázek 1: Souhrnné schéma: tři pilíře dohody WTO o zemědělství

<i>Přístup na trh (Market access)</i>	<i>Vývozní soutěž (Export competition)</i>	<i>Domácí podpory (Domestic support)</i>
<p>Tarifikace: převedení netarifních obchodních překážek na cla</p> <p>Celkové snížení cel o 36 % a o 15 % na výrobek</p> <p>Celní kvóty: v rámci množstevní kvóty nižší cla, nad rámec vyšší cla</p> <p>Minimální přístup: 5 % domácí spotřeby pro doposud nedovážené výrobky</p>	<p>Snížení exportních dotací množstevně o 21 % a hodnotově o 36 %</p>	<p>Jantarová skupina podpor: povinné snížení domácích dotací významně narušujících obchod o 20 % (dle AMS)</p> <p>Modrá skupina podpor: není povinnost snížení, velmi málo deformuje obchod, obsahuje přímé platby omezující produkci</p> <p>Zelená skupina podpor: není povinnost snížení, minimální rušivý účinek na obchod, např. agroenvironmentální programy, krizová pomoc</p> <p>De minimis: redukce ani omezení neexistují, pokud domácí podpory nepřekročí 5 % hodnoty celkové produkce</p>
Mírová doložka (Peace clause)		

Zdroj: WTO a zemědělství, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha (2006).

²⁸ 15 tehdejších členských států EU je počítáno jako jeden stát.

Exportní dotace EU tvořily v základním období (1986-1988) přes 70 % všech dotací (Christovová, 2005: 45). Po zavedení Dohody WTO o zemědělství se jak vývozní, tak i domácí dotace EU (spadající do tzv. jantarové skupiny) značně snížily. Odůvodnit to lze provedenými reformami Společné zemědělské politiky EU. Jak již jsem uvedl v předchozí kapitole, v rámci reformy SZP došlo k postupnému nahrazování domácích dotací přímými platbami na farmu, které byly odděleny od výroby. V důsledku reformy došlo také ke snížení exportních dotací. Největší podíl na vývozních dotacích (zhruba 85 %) zaujímá maso a masné výrobky, mléko a mléčné výrobky, obiloviny a cukr. U mléka a mléčných výrobků se exportní dotace ve srovnání s rokem 1993 snížily o více než 50 % a u hovězího a telecího masa se snížily v období let 1993 až 2002 dokonce o 80 % (Kraus, Dyková, Šlaisová, 2006: 23-24).

Uruguayské kolo jednání lze s odstupem času hodnotit jako relativně úspěšné. V průběhu poslední uzavřené etapy jednání v roce 1994, byly v Dohodě o zemědělství přijaty závazky k postupnému odstraňování obchodních bariér. Výsledkem komplikovaných jednání nebyly pouze závazky k postupné liberalizaci zemědělského obchodu, ale také zřízení Světové obchodní organizace (WTO)²⁹, dohlížející, mimo jiné, na dodržování dohod, uzavřených v rámci uruguayského kola jednání.

5.2 Rozvojové kolo z Doha

Vzhledem k tomu, že zemědělský sektor je tradičně silně regulován a zároveň patří mezi politicky citlivá témata, bylo již během jednání v rámci Uruguayského kola zřejmé, že liberalizace obchodu bude procesem velmi zdoluhavým. V článku 20 Dohody o zemědělství byly uvedeny předpoklady k obnovení negociací, s cílem vyhodnotit zkušenosti z jejího plnění a stanovit pokračování reformy.

Od roku 1995 se konalo celkem 6 konferencí ministrů obchodu členských států WTO. Složitost jednání o dalším pokroku v oblasti odstraňování překážek obchodu se ukázala na 3. ministerské

²⁹ Dohoda o zřízení WTO byla podepsána účastnickými státy (včetně České republiky) 15. dubna 1994 v marockém Marrakeši. Samotná organizace byla zřízena počátkem roku 1995 se sídlem v Ženevě. Od svého založení tvoří WTO hlavní platformu pro rozvoj pravidel mezinárodního obchodu a řešení mezistátních obchodních sporů. Vrcholným orgánem WTO je konference ministrů členských států WTO, která se schází zpravidla jednou za dva roky.

konferenci v Seattlu v roce 1999. V důsledku zásadních rozporů mezi EU a USA skončila tato konference neúspěšně.³⁰ Jelikož nebyla přijata žádná deklarace, nebylo zahájeno ani nové kolo jednání.

V mezidobí se podařilo překonat rozpory mezi členskými státy. K posunu v jednání došlo v listopadu 2001, na 4. ministerské konferenci WTO v katarském hlavním městě Doha. Na této konferenci došlo k dohodě o novém vyjednávacím kole, označovaném jako „Rozvojová agenda z Doha“ (Doha Development Agenda - DDA), která je programem pro další etapu jednání o úpravě pravidel mezinárodního obchodu a prohloubení integrace rozvojových zemí do světového obchodu. Rozvojová agenda z Doha se zabývá všemi oblastmi obchodu, ale zemědělství je věnována zvláštní pozornost.

Původně měla být Rozvojová agenda z Doha programem jednání do 1. 1. 2005 a konečným, právně závazným výsledkem jednání měl být soubor dohod ve všech oblastech s vyváženým celkovým ekonomickým přínosem pro všechny členy WTO. Přijatý časový harmonogram jednání se ovšem nepodařilo dodržet. Na 5. ministerské konferenci WTO v mexickém Cancúnu v roce 2003, se měla zhodnotit dosavadní jednání a přijmout rozhodnutí k jejich dokončení. Konsensu o dalším pokračování mnohostranných jednání se ovšem opět nepodařilo dosáhnout a na konferenci tak byla přijata pouze prohlášení o pokračování jednání v duchu dokumentů přijatých v Doha. Klíčová jednání ztroskotala převážně kvůli zemědělským celním bariérám a subvencím. V Cancúnu se projevovaly nejen dílčí rozpory mezi EU a USA, ale především nesoulad jejich postoje s velkou skupinou rozvojových zemí, které požadovaly, aby bohaté země zrušily vysoké subvence zemědělců a eliminovaly tak bariéry v přístupu rozvojových zemí na světové trhy. EU a USA však odmítly. Protože rozvojové země podmínily tímto krokem jednání o nezemědělských otázkách, skončila jednání v Cancúnu bez výsledku. Krach jednání byl způsoben mimo jiné i tím, že na rozdíl od Uruguayského kola, rozvojové země (zejména zemědělské velmoci jako Argentina, Brazílie, Čína nebo Indie) zvýšily svou iniciativu a posílily své vyjednávací pozice.

³⁰ Jádrem sporu se stal postup a načasování opatření, která by vedla k odstranění jednotlivých ochranných nástrojů. EU odmítla návrh okamžitého odstranění zemědělských dotací a trvala na postupné liberalizaci, jež by neohrožovala jí preferované, mimoprodukční funkce zemědělství. USA a další země tento přístup označily za pouhou záminku k uplatňování protekcionismu v zemědělském obchodě.

Dosažení dohody o dalším postupu se, hlavně díky EU, podařilo na zasedání Generální rady WTO v Ženevě v srpnu 2004, kde rozvinuté země přislíbily významně snížit exportní dotace a dále redukovat cla a podporu zemědělcům, ovšem na základě dalších jednání. Ze strany rozvojových zemí se na oplátku očekávalo snížení míry protekcionismu v průmyslu. V Ženevě se členové WTO shodli na tzv. „Rámcové dohodě“ (Framework Agreement), která upravuje jednotlivé podmínky pro všechny nové úmluvy v oblastech jako je zemědělství, služby a přístupu nezemědělských výrobků na trh (tzv. NAMA). Pro obchod se zemědělskými výrobky bylo důležité stanovení výchozích vyjednávacích bodů pro tzv. zemědělské modalities. Smyslem rámcové dohody z ženevských jednání bylo připravit 6. Konferenci ministrů WTO v Hongkongu.

Od 13. do 18. prosince 2005 se v Hongkongu uskutečnila 6. Konference ministrů členských států WTO. Původním cílem jednání v Hongkongu bylo přijetí souboru modalit pro dokončení jednání o Rozvojové agendě z Doha.³¹ Podle scénáře hongkongské konference měly být tyto modalities dohodnuty do dubna 2006, ale již v průběhu předcházejících jednání v Ženevě se ukázalo, že jde o nereálný termín, vzhledem ke stále přetrvávajícím rozdílům v názorech členských států WTO. I přesto, že byla úroveň ambicí snížena, rozpory mezi jednotlivými stranami se ukázaly být nepřekonatelné. Rozhodující úlohu zde sehrál neústupný postoj USA v oblasti domácích podpor v zemědělství a příliš jednostranné požadavky rozvojových zemí, které na jednu stranu vyvíjely nátlak na rozvinuté země, aby bylo dosaženo významné liberalizace v agrárním obchodu, ale samy se neohodlaly zavázat ke zlepšení přístupu nezemědělských výrobků (NAMA) a služeb na jejich trhy. Přestože se v samém závěru konference podařilo alespoň částečně dosáhnout většího vyvážení návrhu deklarace ministrů, pokračování v negociacích nemělo dlouhého trvání.

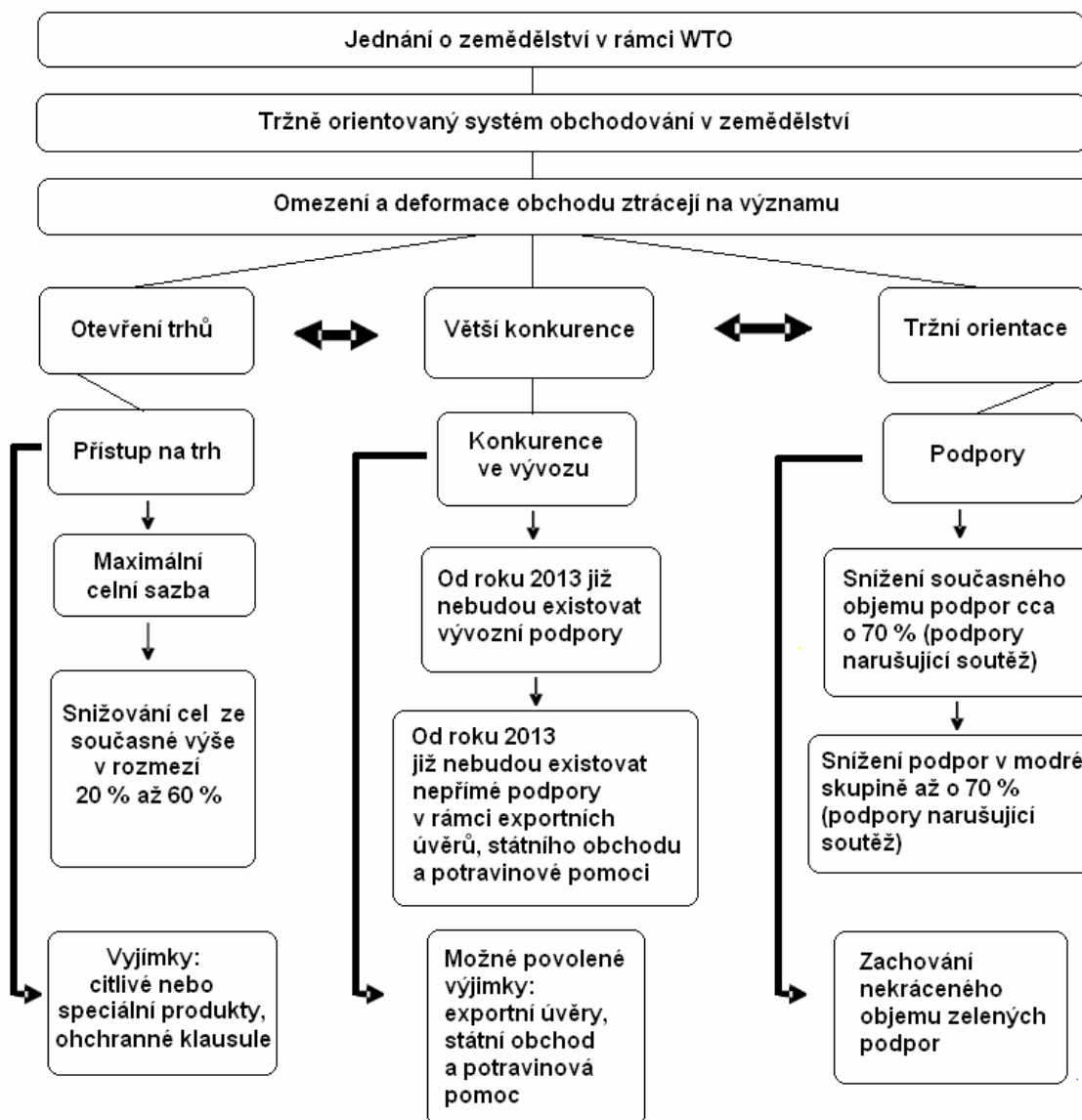
Koncem července 2006 měly být zemědělské modalities schváleny v plné šíři. Jelikož se v průběhu prvního pololetí 2006 stále nedařilo členům WTO pokročit při přijímání modalit pro liberalizaci obchodu, vyhlásil generální ředitel WTO Pascal Lamy, že jednání v klíčových otázkách (např. snižování domácích podpor v zemědělství) uvízla na mrtvém bodě. Následně byla jednání o Rozvojové agendě z Doha fakticky pozastavena. Kroky ke znovuzahájení neformálních konzultací o hlavních tématech DDA, s cílem najít impuls pro obnovení jednání, byly učiněny již

³¹ Modalities jsou technické postupy pro stanovení zásad, na základě kterých by mělo dojít k redukci tarifních i netarifních překážek obchodu. Jde např. o vzorce pro redukci celních sazeb (Zajíček, 2006).

koncem roku 2006. Výsledkem těchto snah bylo obnovení jednání o Rozvojovém programu z Doha na Světovém ekonomickém fóru v Davosu v lednu roku 2007. Pokračování negociací bylo definitivně potvrzeno na zasedání Generální rady WTO 7. února 2007 v Ženevě.

Doha kolo jednání není zatím ukončené. V současné době probíhají především diskuze mezi jednotlivými vyjednávacími skupinami, s cílem připravit podmínky pro uzavření tohoto kola.

Obrázek 2: Schématické vyjádření postupu vyjednávání v rámci Rozvojové agendy z Doha

Zdroj: WTO a zemědělství, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, 2006.

5.3 Výsledky dosavadních vyjednávání

Vzhledem k tomu, že se stále ještě nepodařilo definitivně uzavřít vyjednávací kolo z Doha, je velice obtížné vyhodnotit konkrétní výsledky všech dosavadních jednání o liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty.

Oblast přístupu na trh

Na snižování cel se členové WTO zavázali již během Uruguayského kola GATT, kde byly stanoveny nepřekročitelné výše smluvních cel, od kterých se mělo odvíjet jejich další snižování. Ministerská deklarace z Doha, která navazuje na předchozí jednání z Uruguayského kola, předpokládá rovněž snižování cel, a to podle pásmového vzorce, který zohledňuje rozdílnou strukturu celních sazebníků členských států WTO. Principem tohoto vzorce je progresivní snižování cel. Toho by mělo být dosaženo výrazně vyšším snížením vyšších cel a mírnějším snížením cel u tzv. citlivých výrobků.³² V praxi by to mělo znamenat, že u všech výrobků bude dosaženo zlepšení v přístupu na trh.

Limity cel byly opravdu sníženy, nicméně cla zůstaly stále vysoké. Úspěch liberalizace v oblasti přístupu na trhy je limitován několika skutečnostmi. Samotné limity cel jsou mnohdy podstatně vyšší, než uplatňované hodnoty cel. Země se zavázaly k limitům, které ve skutečnosti o mnoho převyšovaly úroveň ze základního období 1986-1988. V případě EU byly tyto limity o 60 % vyšší než skutečně uvalená celní a necelní opatření v základním období (Hoekman, Anderson, 1999 in Christovová 2005: 46). V skutečnosti má snižování limitů omezený význam na snižování skutečných cel a výsledky dosavadních liberalizačních kroků v této oblasti jsou dosti zkreslené. Aby měly závazky opravdu smysl, muselo by dojít k podstatnému snížení limitů.

K výraznému pokroku nedošlo ani v případě eskalace cel, kdy na zpracovaný výrobek je uvaleno vyšší clo než na výrobek nezpracovaný. Ve vztahu k rozvojovým zemím se jako problémová jeví

³² Jde zejména o maso, mléko a mléčné výrobky, obiloviny, ovoce a zeleninu. Podle Rámcové dohody by mělo být předpokládáno mírnější snížení cel u citlivých výrobků vyvážené zvýšením objemu příslušných dovozních kvót. Každý člen bude mít právo zvolit si určitý počet citlivých výrobků podle svých potřeb. Právě otázka výběru a zacházení s citlivými výrobky je jedním z hlavních sporných bodů vyjednávání, která stále nejsou uzavřena.

také mimořádně vysoká cla (tzv. „peak tariffs“), která jsou v číslech, udávajících průměrná cla schována. Podle definice se jedná o cla, která jsou alespoň třikrát vyšší než průměrná cla (Christovová, 2005: 47).

Tarifní kvóty rovněž nespĺnily očekávání, neboť tarify uvnitř kvóty jsou stále poměrně vysoké. To má za následek, že dovozy ani nedosahují úrovně stanovených kvót.

Domáci podpora zemědělství

Limitování podpor, zejména v rámci jantarové skupiny („amber box“) bylo dohodnuto již v Uruguayském kole GATT. Cílem Rámcové dohody bylo stávající limity dále snižovat, přičemž vyšší úroveň těchto podpor měla být, podobně jako u cel, snižována rychleji.

Zdá se, že Dohoda o zemědělství nebyla v oblasti omezování domácí podpory zemědělcům příliš účinná. Jednou z možných příčin se zdá být podcenění trh deformujících důsledků, vyplývajících z opatření, zařazených do modré skupiny. Původně se předpokládalo, že domácí podpory zařazené do modré skupiny trh příliš nedeformují a že nevedou žádným způsobem k tvorbě přebytků. To způsobilo, že podpory v rámci modré a zelené skupiny v současné době tvoří zhruba 60 % všech podpor. Zejména v případě přímých plateb, vyplácených zemědělcům v EU, jsou jejich důsledky na deformaci trhu velmi sporné.

Podle Rámcové dohody budou podpory modré skupiny, které dosud mohly být využívány neomezeně, omezeny hranicí 5 % průměrné celkové hodnoty zemědělské produkce člena WTO za předcházející období (WTO, 2004). Předpokládá se také úprava definice, aby bylo zabráněno zařazení více druhů podpory do této skupiny, k čemuž v minulosti často docházelo.

Exportní dotace

V oblasti snižování exportních dotací došlo od Uruguayského kola k nejvýraznějšímu pokroku. Celkově se snížil objem exportních dotací i počet dotovaných komodit. Navzdory tomu, že EU v rámci postupné realizace přijaté reformy své zemědělské politiky snížila celkový objem svých

exportních dotací o 75 % oproti úrovni z počátku 90. let (viz kapitola o SZP EU), stále na ni připadá zhruba 90% podíl veškerých exportních dotací (Christovová, 2005: 50). V současné době připadají přibližně $\frac{3}{4}$ všech výdajů EU na vývozní subvence pro cukr, obiloviny a mléčné výrobky.

Jedním z pozitivních výsledků jednání z Hongkongu je závazek EU k postupnému rušení vývozních subvencí a ostatních forem vývozních podpor do roku 2013.

5.4 Shrnutí

Jednání o vytvoření všeobecně přijatelných pravidel pro obchod se zemědělskými produkty nepatřila dlouhou dobu mezi témata mezinárodních ekonomických konferencí. Teprve v průběhu jednání během Uruguayského kola GATT, které bylo uzavřeno v roce 1994, byly přijaty konkrétní závazky k postupné liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty. Tyto závazky byly zakotveny v Dohodě o zemědělství, která vymezovala tři kategorie, prostřednictvím kterých mělo docházet k postupnému odbourávání deformací v agrárním obchodu (domácí podpory, přístup na trhy a exportní dotace). Přestože přijetí Dohody o zemědělství znamenalo výrazný posun v přístupu k liberalizaci zemědělského obchodu, objevilo se v ní mnoho nedostatků, které později limitovaly její účinnost.

V roce 2001 bylo zahájeno další kolo mnohostranných jednání, známé pod označením Rozvojová agenda z Doha. Od počátku mělo toto kolo jednání ambice posunout liberalizační proces o velký kus kupředu. Původně stanovené cíle kola se v průběhu složitých vyjednávání ukázaly být velmi vysoké (zejména v oblasti liberalizace zemědělského obchodu) a časový horizont pro jejich implementaci jako nereálný. Ačkoliv měly být negociace dokončeny k 1. lednu 2005, dodnes není toto kolo jednání řádně uzavřeno.

Dosavadní jednání ukazují, že liberalizace zemědělského obchodu je velice obtížný proces, kterému se brání zejména rozvinuté země, neboť jejich zemědělství by bez státních zásahů nebylo konkurenceschopné na světových trzích. Změna postoje největších ekonomik (zejména EU a USA) k otázce liberalizace agrárního obchodu je tedy zcela zásadní pro další jednání. Mají-li

budoucí jednání dospět ke všeobecnému konsensu, mělo by se k nim přistupovat s upřímnou snahou o kompromis a nikoliv v duchu omezeného egoismu, jak tomu bylo doposud.

Úspěchy liberalizace jsou zatím omezené a míra protekcionismu v zemědělství zůstává nadále vysoká. Na tuto situaci doplácí především některé rozvojové země, pro které by, za určitých okolností, mohla být liberalizace velkou příležitostí k jejich ekonomickému rozvoji.

6. Pozitivní a negativní efekty liberalizace

Liberalizace má stejně jako globalizace, s níž je velmi úzce spjata, potenciál mnoho věcí změnit. Vycházím z toho, že většina problémů rozvojového světa má svou dimenzi ekonomickou i mimoekonomickou, s tím, že u značné části problémů převládá dimenze ekonomická. Tyto problémy jsou ve světové ekonomice generovány a posléze jí i ovlivňovány. V souvislosti s rozvojovými zeměmi je patrně nejvíce diskutovaným politicko-ekonomickým problémem hospodářský protekcionismus a jeho opak - liberalizace obchodu.

Z předchozí části mé práce vyplývá, že v liberalizaci zemědělského obchodu zatím nebylo dosaženo výrazných výsledků. Podle mnohých kritiků jsou výsledky dosavadních negociací jasným potvrzením toho, že úsilí o postupnou likvidaci chudoby v rozvojovém světě stále nenašlo ani dílčího naplnění. Otázkou ale zůstává, jaké pozitivní efekty na snižování chudoby a růst blahobytu v rozvojových zemích lze od další liberalizace očekávat? V kapitole o nástrojích hospodářského protekcionismu byly popsány některé důsledky, vyplývající z existence obchodních bariér. V následujícím textu se zaměřím na to, co by pro rozvojové země znamenala úplná liberalizace zemědělského obchodu. Jelikož lze očekávat smíšené dopady na rozvojové země, pokusím se o vymezení pozitivních i negativních efektů tohoto procesu.

6.1 Celkový přínos pro rozvojové země

Na téma přínosu liberalizace obchodu se zemědělskými produkty pro rozvojové země bylo vypracováno mnoho studií, které se v závěrech velmi liší. Obecně lze konstatovat, že v minulosti

se studie k přínosům z liberalizace stavěly spíše skepticky. Tento skeptický postoj k liberalizaci a jejím možným přínosům se kryje s obdobím diskriminace zemědělství, kdy se nepřipouštěla výraznější vazba růstu v zemědělství na růst celkové ekonomiky. Ke změně stanoviska vůči liberalizaci došlo pod vlivem státních zásahů do zemědělství, které pozvolna vedly k masivní nadprodukcí a tím i poklesu světových cen. Současné studie jsou spíše toho názoru, že rozvojové země mohou mít z liberalizace relativně velký zisk, odhady o výši tohoto zisku se opět velice liší.

Pokud bychom uvažovali o významu liberalizace pro rozvojové země v rovině přístupu na trh rozvinutých zemí a možných příjmů z exportu, znamenala by liberalizace pro rozvojové země jednoznačný přínos. Kombinace domácích podpor, restriktivní celní politiky a exportních dotací v rozvinutých zemích (zejména v EU) snižuje světové ceny zemědělských výrobků a znesnadňuje přístup rozvojovým zemím na tyto trhy. Podle studie provedené Mezinárodním institutem pro výzkum v oboru výživy (International Food Policy Research Institute – IFPRI) způsobuje tento protekcionismus rozvojovým zemím každoroční ztráty ve výši zhruba 24 miliard dolarů v podobě ušlých zemědělských příjmů. Tato studie vyčísluje i možné ztráty, způsobené deformacemi mezinárodního obchodu vlivem protekcionistických opatření. V tomto případě byly tyto ztráty vyčísleny na více než 40 miliard dolarů ročně. Regionálně jsou nejvyšší ztráty, v důsledku přetrvávajícího protekcionismu, zaznamenány u zemí Latinské Ameriky a Karibiku, nejnižší u zemí Subsaharské Afriky. Ze studie také vyplývá, že EU je svou hospodářskou politikou zodpovědná za více než polovinu těchto ztrát, USA zhruba za třetinu a zbylá část připadá na Japonsko a ostatní rozvinuté země Asie (Diao, Diaz-Bonilla, Robinson, 2003: 2).

Podle jiné studie, vypracované Andersonem a Martinem (2005) se odhadují zisky rozvojových zemí z globalizace na 54 miliard dolarů ročně. Důležité je, že v této studii nejsou zahrnuty pouze zisky z liberalizace rozvinutých zemí, ale i z liberalizace samotných rozvojových zemí. Vyjádřeno v procentech, tvoří zisky rozvojových zemí z liberalizace ostatních rozvojových zemí 52,4 % všech zisků z liberalizace. Odůvodnit to lze vysokou mírou protekcionismu v rozvojových zemích (rozvojové země vůči sobě navzájem uplatňují vyšší cla než rozvinuté země mezi sebou, viz str. 22) a také vzájemným obchodem, který navzdory vysokému protekcionismu stále roste (Anderson, Martin, 2005 in Christovová, 2005: 53).

Pozitivní předpoklady liberalizace a volného obchodu

Norberg (2006) ve své knize *Globalizace* poukazuje na skutečnost, že země s vyšším stupněm liberalizace mají větší šanci na dosažení vyšší prosperity a rychlejšího ekonomického růstu. Poukazuje přitom na závěry rozsáhlé studie harvardských ekonomů Sachse a Warnera, kteří zkoumali obchodní politiky 117 zemí mezi léty 1970 a 1989. Studie objevila statisticky významnou korelaci mezi svobodným obchodem a růstem. Během těchto dvou desetiletí dosahoval růst v otevřených rozvojových zemích míry 4,49 %, zatímco v uzavřených rozvojových zemích pouze 0,69 %.³³ Sachs a Warner ve své studii rovněž dokázali, že chudé otevřené ekonomiky rostly rychleji než bohaté. Vysvětlit to lze tím, že tyto země mohou těžit z existence bohatších států, kam mohou vyvážet své zboží a naopak dovážet kapitál a modernější technologie a postupy. Silně protekcionistické rozvojové země se tak připravují o množnost tuto příležitost využít.³⁴ (Norberg, 2006: 85, 88).

V Agendě 21, což je dokument OSN zabývající se principy udržitelného rozvoje, lze najít prohlášení, které podporuje tezi, že obchodní a environmentální politika se mohou vzájemně podporovat ve prospěch udržitelného rozvoje. Tato teze je založena na přesvědčení, že: *„Otevřený mnohostranný obchodní systém umožňuje efektivnější využívání přírodních zdrojů z ekonomického i environmentálního hlediska a přispívá ke snižování tlaků na životní prostředí. Odstranění obchodních překážek a deformací obecně zvyšuje účinnost světového ekonomického systému tím, že umožňuje, aby se země specializovaly v oblastech, v nichž mají konkurenční výhodu, včetně výhod postavených na environmentálních podmínkách.“* (Komise evropských společenství: sdělení Evropskému parlamentu k obchodu a životnímu prostředí ze dne 26. února 1996).

³³ Předmětem výzkumu nebyly přínosy z liberalizace ostatních zemí, ale z vlastní liberalizace sledovaných zemí.

³⁴ Mezi první rozvojové země, které přistoupily k liberalizaci svých ekonomik patřily východoasijské ekonomiky. Ekonomiky Tchajwanu, Thajska a Malajsie se „otevřely“ do roku 1963, Japonsko v roce 1964, Jižní Korea v roce 1968 a Indonésie v roce 1970. Dnes patří většina těchto zemí mezi tzv. asijské tygry. Odlišný vývoj nastal u zemí Latinské Ameriky, které (až na pár výjimek) začaly své ekonomiky liberalizovat počátkem 90. let 20. stol. a Afriky, která na tyto reformy stále čeká. Zajímavé je přitom sledovat vývoj u zemí, které se rozhodly razit opačnou politiku, například Severní Korea nebo Barma (Norberg, 2006: 69).

6.2 Přínos z liberalizace pro jednotlivé rozvojové země

„Obchod, který spolu provozují dvě místa bez donucení a nátlaku, sama od sebe a pravidelně, prospívá vždy oběma stranám, i když ne vždy oběma ve stejné míře.“

[Adam Smith, 1776]

Globálně, i pro rozvojové země jako celek, by úplná liberalizace obchodu znamenala přínos. Do kategorie rozvojových zemí ovšem spadají natolik rozdílné země, že u všech zemí nelze očekávat stejné projevy liberalizace. Jsou země, které se obávají, že by pro ně případná liberalizace obchodu mohla znamenala spíše ztrátu. V textu se zaměřím na dvě skupiny zemí, které se nejvíce obávají negativních dopadů liberalizace. Do první skupiny patří některé nejméně rozvinuté země. Druhou skupinu tvoří země, které v současné době využívají výhod, vyplývajících z některých uzavřených preferenčních smluv.

Předpokládá se, že mezinárodní obchod napomáhá hospodářskému rozvoji, je-li motorem růstu vývoz. V případě nejméně rozvinutých zemí se ovšem jedná spíše o dovozce potravin, s nízkým průmyslovým potenciálem (zde mám na mysli zejména navazující zpracovatelský průmysl, viz druhý odstavce na straně 9). Hlavní zdroj obav z úplné liberalizace představuje u těchto zemí možné navýšení cen potravin. Negativní dopad by to nemělo pouze na nejchudší vrstvy obyvatelstva (např. prohloubení problému neadekvátní výživy), ale rovněž i na ostatní sektory ekonomiky, neboť nárůst cen potravin vytváří tlak na růst mezd. Jinými slovy, v některých případech mohou rozvojové země (a zejména se to týká nejméně rozvinutých zemí) těžit z existujících protekcionistických opatření vyspělých zemí. Pro snazší pochopení této situace, nám poslouží jako modelový příklad vývozní zemědělské dotace, které snižují světové ceny. Pokud například EU dotuje vývoz svých zemědělských produktů, doplácí na to především producenti v rozvojových zemích a celkově země, které jsou exportně orientované.³⁵ Zkoumáme-li ovšem dopady na země, které nemají exportní potenciál a tudíž spíše dovážejí zemědělské produkty (včetně těch dotovaných), odstranění vývozních subvencí EU by pro ně znamenalo ztrátu, neboť by přišly o levnější dovozy produktů, které tyto země neprodukují (Weisbrot, Rosnick, Baker, 2004).

³⁵ Domácí producenti nejsou schopni konkurovat dotovaným výrobkům a přicházejí tak o část svých příjmů z prodeje na místním trhu, kdežto exportéři v důsledku nízkých světových cen přicházejí o část svých příjmů z exportu.

Situace je však mnohem složitější a lze na ni nahlížet z různých úhlů pohledu. Podle zastánců liberalizace mohou vyšší světové ceny vést k navýšení produkce a zisků v zemědělství. To, že je určitá země čistým dovozcem některých komodit neznamená, že v případě jiných komodit nemůže být naopak exportérem. Díky vyšším světovým cenám se mohou země přeměnit z dovozců na vývozce, protože zemědělci budou motivováni k navýšení produkce. V tomto případě lze podle zastánců očekávat kladné dopady liberalizace. Oponenti liberalizace ovšem poukazují na to, že pokud dojde k odstranění protekcionistických opatření, uměle navyšujících ceny na trzích vyspělých států, exportéři z rozvojových zemí sice budou moci více exportovat, ovšem za podstatně nižší ceny. V této souvislosti se často hovoří o liberalizaci tzv. cukerného pořádku EU, v jejímž důsledku by ceny cukru uvnitř EU klesly zhruba o 40 %.

Postoj jednotlivých rozvojových zemí k procesu liberalizace se odvíjí od toho, zda-li tyto země přikládají větší váhu efektům pozitivním nebo negativním. Je zřejmé, že u zemí orientovaných na dovoz mohou převládat spíše odmítavé postoje k liberalizaci v důsledku obav z nárůstu cen potravin. Existují však studie, které ukazují, že obavy z navýšení cen potravin mohou být přehnané. Například Anderson (2004) odhaduje nárůst světových cen potravin v důsledku liberalizace v průměru o 5 %. Jelikož se ovšem odhady nárůstu cen u jednotlivých komodit liší, důležitou roli hraje i struktura dovozu (Anderson, 2004 in Christovová, 2005: 56).

Druhou skupinou zemí, které se cítí být liberalizací ohroženy, jsou země, které využívají některého z preferenčních režimů, poskytovaného vyspělými zeměmi při vstupu na jejich trh. Jelikož jsou tyto preferenční režimy v rozporu s pravidly WTO, tyto země se obávají, že o výhody, vyplývající z těchto režimů přijdou.

Nejaktivnější v oblasti poskytování obchodních zvýhodnění pro ostatní země je již tradičně EU. Unie poskytuje rozvojovým zemím obchodní zvýhodnění v rámci tzv. Všeobecného systému preferencí (GSP)³⁶. Mnoho zemí, které jsou příjemci GSP profituje i z dalších zvýhodnění,

³⁶ Všeobecný systém preferencí (Generalised System of Preferences), zavedený v roce 1971 poskytuje méně rozvinutým zemím zvýhodněný obchodní režim. Na citlivé výrobky jsou uplatněny snížené tarify a pro ostatní výrobky platí bezcelní režim. Do GSP byla v roce 2001 zahrnuta i iniciativa „Všechno kromě zbraní“ (EBA), udělující bezcelní přístup na trh EU všem výrobkům (s výjimkou cukru, rýže a banánů) z nejméně rozvinutých zemí.

poskytovaných v rámci bilaterálních obchodních smluv mezi EU a jednotlivými regiony světa. Zvláštní postavení mezi preferenčními ujednáními EU má Dohoda o partnerství se zeměmi skupiny ACP.³⁷ Podstatou této dohody je poskytnutí vysoké úrovně bezcelního přístupu zboží ze zemí ACP na vnitřní trh EU, bez požadavku reciprocity. Díky lepšímu přístupu na trh se tyto země stávají více konkurenceschopné oproti ostatním dovozcům. Země, které se obávají o erozi těchto preferenčních režimů často ztěžují vyjednávání o další liberalizaci. Obavy těchto zemí se zdají být na první pohled relevantní, nicméně existují důvody o neopodstatněnosti těchto obav. Preferenční režimy v sobě zahrnují jak výhody, tak i nevýhody. V důsledku uzavřených smluv dochází k produkci pouze těch komodit, které je možno exportovat za zvýhodněných podmínek. Často se tak děje na úkor jiných komodit, k jejichž pěstování má země lepší podmínky (vyšší komparativní výhodu). Dochází tak k neefektivnímu využívání zdrojů. Za zmínku stojí také skutečnost, že ačkoliv má většina zboží v rámci uzavřených preferenčních smluv garantován bezcelní přístup na vnitřní trh EU, zbylá, zdánlivě nepatrná procenta zboží, která nepodléhají preferenčním přístupům, mohou obsahovat strategické komodity, na něž jsou země monoprodukčně zaměřené a jsou na jejich vývozu závislé. V souvislosti s obchodem se zemědělskými produkty je tento argument obzvláště významný, neboť mezi tzv. citlivé položky, na které se nevztahují tarifní úlevy, patří zejména zemědělské produkty. Dá se tedy předpokládat, že zisky z exportů v rámci preferenčních smluv spolu se zisky z ostatních exportů, mohou být nižší, než v případě liberalizovaného mezinárodního obchodu.

6.3 Předpoklady úspěšné liberalizace

K tomu, aby bylo dosaženo pozitivních výsledků liberalizace, nestačí pouze odstranění překážek volného obchodu. Je sice pravdou, že otevřenost obchodu a investicím je nejlepší způsob, jak dosáhnout ekonomického růstu a zmírnění chudoby, záleží ovšem na mnoha podmínkách. Jedním ze zásadních předpokladů úspěšné liberalizace je správné načasování a tempo prováděných reforem. Joseph E. Stiglitz ve své knize *Jiná cesta k trhu, Hledání alternativy současné podobě globalizace* poukazuje na skutečnost, že většina dnešních rozvinutých zemí (včetně USA nebo

³⁷ Uskupení ACP (The African, Caribbean and Pacific Group of States) bylo vytvořeno Dohodou z Georgetownu v roce 1975. Původně šlo o bývalé francouzské kolonie, po vstupu Velké Británie do ES se počet zemí rozšířil o bývalé britské kolonie a závislá území. V současnosti tvoří tuto skupinu celkem 79 zemí, z nichž 48 zemí patří do subsaharské Afriky, 16 do oblasti Karibiku a 15 do Tichomoří. Obchodní vztahy mezi zeměmi ACP a EU jsou upraveny dohodami uzavíranými vždy na určité období.

Japonska) vybuďovala svoje hospodářství tím, že si moudře a selektivně chránila některá odvětví, dokud nebyla dost silná nato, aby mohla soupeřit se zahraničními subjekty. Zdůrazňuje rovněž to, že stejně jako protekcionismus se neosvědčila ani rychlá liberalizace.

Přínosy z liberalizace obchodu lze očekávat jen tehdy, přistoupí-li země k zavádění institucionálních reforem. Příkladem úspěšné liberalizace jsou země východní a jihovýchodní Asie. Tyto země liberalizovaly svůj zahraniční obchod, ale činily tak postupně, po jednotlivých krocích a v rámci širšího souboru opatření. Mezi tato opatření patří např. daňová reforma, která nahradí výpadek státních příjmů z cel³⁸, jasně definována vlastnická práva, reforma trhu práce za účelem zvýšení mobility pracovní síly, podpora vzdělávacích a rekvalifikačních kurzů, vytvoření záchranné sociální sítě pro zmírnění dopadů recese u nezaměstnané části populace, harmonizace obchodně-administrativních pravidel s pravidly WTO, budování kvalitních institucí, silného právního řádu a tak dále. Jde o rozsáhlé institucionální reformy, k nimž se dnešní rozvinuté země propracovávaly několik desítek let. Nelze tedy očekávat, že rozvojové země provedou obdobné reformy během několika málo let.

K tomu, abychom mohli hovořit o úspěšné liberalizaci, je třeba brát v potaz také rozdělení zisků v rámci jednotlivých rozvojových zemí. Pravdou je, že trvalého snižování chudoby nelze dosáhnout bez ekonomického růstu, ale opačně to nemusí vždy platit, neboť samotný hospodářský růst ne vždy zlepšuje životní podmínky všech obyvatel. V tomto ohledu se opět jako vzorové jeví východoasijské země. Vývoj v těchto zemích je důkazem toho, že rychlého růstu lze dosáhnout bez podstatného zvýšení sociální nerovnosti ve společnosti. Tamní vlády nevěřily, že růst ekonomiky přinese automaticky prospěch i chudým (tzv. trickle-down-economics)³⁹, proto podnikly kroky, které vedly k větší sociální a politické stabilitě (například udržení platových rozdílů v určitých mezích, široký přístup ke vzdělání), která přispěla k dynamice rozvoje této oblasti. V případě Latinské Ameriky nebyl podobný vývoj zaznamenán. Hospodářský růst v této oblasti nebyl doprovázen ani snížením nerovnosti, ani snížením chudoby (Stiglitz, 2003: 136).

³⁸ U některých rozvojových zemí tvoří příjmy z cel velkou část veškerých státních příjmů.

³⁹ Podle této ekonomické teorie bohatství doslova protéká shora dolů. Základem teorie je předpoklad, že nerovnost ve společnosti má pozitivní vliv na ekonomický růst a je do jisté míry i nezbytná. Arthur Lewis to zdůvodňoval tím, bohatší část populace spoří více než chudí a akumulace kapitálu je klíčovým faktorem růstu. Dalším zastáncem této teorie byl Simon Kuznets, podle kterého je sice počáteční fáze rozvoje doprovázena zvyšující se nerovností, ale později dochází k postupnému vyrovnávání této nerovnosti (Stiglitz, 2003: 136).

6.4 Shrnutí

Poslední kapitola byla zaměřená na možné důsledky, které vyplývají z liberalizace obchodu se zemědělskými produkty pro rozvojové země. V této části bylo poukázáno na ztráty, které způsobuje této skupině zemí přetrvávající protekcionismus. Pro větší objektivitu bylo zkoumáno, co by znamenala liberalizace obchodu pro rozvojové země jako celek a jaké dopady by měla na určité skupiny rozvojových zemí.

Z kapitoly je zřejmé, že pro rozvojové země by liberalizace znamenala přínos, nicméně odhady velikosti tohoto přínosu se značně liší. V této souvislosti je zásadním zjištěním to, že největším přínosem pro rozvojové země je liberalizace rozvojových zemí samotných. Z toho vyplývá, že větším zdrojem ztrát rozvojových zemí je jejich vlastní protekcionismus, nikoliv protekcionismus rozvinutých zemí, jak se často uvádí.

V duchu myšlenky, že přínos liberalizace mezinárodního zemědělského obchodu nelze zobecnit na všechny rozvojové země, byly uvedeny příklady zemí, které by podle původních předpokladů mohly být v důsledku liberalizace ekonomicky poškozeny. Prodiskutovány byly jak důsledky vzrůstu světových cen, tak i potenciální zrušení uzavřených preferenčních smluv. Předložené argumenty měly dokázat, že zisky z liberalizace převýší možné negativní efekty. Přesto však stále existují obavy, že některé země mohou na liberalizaci zemědělského obchodu prodělat.

Předmětem kapitoly byl také výklad obecných, pozitivních přínosů liberalizace a soubor nezbytných předpokladů pro její úspěšnou realizaci. Uveden byl klíčový význam správného načasování, rychlosti a posloupnosti reforem, včetně příkladových zemí.

7. Závěr

Vzhledem ke své multifunkčnosti má zemědělství zvláštní postavení v hospodářství států a proto je také, více než kterýkoliv jiný sektor, výrazně podporováno ze strany vlád jednotlivých zemí. Zejména v podmínkách evropského regionu mají mimoprodukční funkce zemědělství významné postavení, čemuž odpovídá i míra státních zásahů do tohoto sektoru.

Není tedy divu, že nejvýraznější projevy hospodářského protekcionismu lze najít právě v mezinárodním obchodu se zemědělskými produkty. Přes veškerá vyjednávání o liberalizaci obchodu, zůstávají státní zásahy do zemědělství a obchodu se zemědělskými produkty stále vysoké, a to v rozvinutých i v rozvojových zemích. Toto je nesmírně důležité si uvědomit. Často se hovoří o tom, že hospodářský protekcionismus rozvinutých zemí (jako příklad se nejčastěji udává právě EU) poškozuje ekonomiky rozvojových zemí. To je jistě pravda, ale dovolím si tvrdit, že pouze poloviční. Z kapitoly o nástrojích protekcionismu jasně vyplývá, že rozvojové země se na protekcionismu v mezinárodním obchodu samy do značné míry podílejí. Přestože EU zůstává hlavním obchodním partnerem rozvojových zemí, bilaterálním obchodním vztahům mezi jednotlivými rozvojovými zeměmi jistě příliš neprospívá, že tyto země vůči sobě navzájem uplatňují v průměru vyšší cla, než země rozvinuté v rámci jejich bilaterálního obchodu. Pravdou však zůstává, že EU, na rozdíl od zemí rozvojových, využívá také exportní dotace a rozsáhlé zemědělské subvence, které daleko více deformují mezinárodní obchod a znevýhodňují zeměděle v rozvojových zemích.

Dalším důležitým zjištěním je, že ačkoliv by liberalizace obchodu přinesla rozvojovým zemím jako celku podstatné zisky, nelze očekávat, že všechny země z ní budou profitovat stejným dílem. Velkým přínosem by liberalizace byla zejména pro rozvojové země s velkým exportním potenciálem, jako je např. Brazílie či Argentina, ale také pro menší, exportně orientované země jakými jsou například Uganda, Tanzanie či Benin. Přestože jsem se snažil uvést některé argumenty, které by zmírnily negativní dopady liberalizace, u zemí, které jsou čistými dovozci zemědělských produktů je lze s velkou pravděpodobností očekávat.

Z této práce vyplývá, že potenciální zisky jsou vyšší než možné ztráty. Liberalizace tedy představuje určitou šanci, příležitost k vyššímu růstu. Aby rozvojové země získaly co nejvíce z liberalizace, musí se do tohoto procesu samy aktivně zapojit, zvolit správné tempo a načasování prováděných reforem, které budou brát ohled na místní, specifické podmínky.

8. Shrnutí

Tato bakalářská práce se zabývá procesem liberalizace obchodu se zemědělskými produkty v rámci obchodu mezi Evropskou unií a rozvojovými zeměmi. V návaznosti na provedenou analýzu protekcionistických opatření, na obou stranách, jsou popsány jejich negativní efekty na vzájemný obchod a hospodářství rozvojových zemí. Součástí práce je také rozbor dosavadních jednání o liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty, včetně dosažených výsledků.

Pozornost je věnována také významu zemědělství pro rozvojové země, včetně jeho úlohy v celkovém hospodářském růstu. V textu jsou uvedeny některé důvody státních zásahů do zemědělství, které umožní snazší pochopení problematiky hospodářského protekcionismu a jeho opaku, tedy liberalizace. Závěr práce patří popisu celkových přínosů liberalizace pro rozvojové země, důsledků pro jednotlivé skupiny rozvojových zemí a podmínek pro její úspěšnou realizaci.

Klíčová slova: liberalizace, protekcionismus, tarifní a netarifní opatření, Evropská unie

9. Summary

This thesis is concerned with the liberalization of the agricultural products trade between the European union and developing countries. In addition of subsequent analysis of protectionist precautions, on both sides, there are described their negative effects influencing mutual trade and economy of developing countries. One part of this thesis is also analysis of existing negotiations about deregulation of agricultural products trade.

This thesis also try to notice the importance of agriculture for developing countries, including relevance for economic growth. Reasons for state intervention in field of agriculture are mentioned. These intervention can help us to understand easily to problems of protectionism and liberalization. In conclusion of this thesis whole contribution of liberalization for developing countries is described, as well as concequences for individual groups of developing countries and conditions leading to successful implementation.

Key words: Liberalization, Protectionism, Tariffs and Non-Tariffs measures, European Union.

10. Seznam použitých zdrojů

▪ Tištěná literatura:

BERNÁŠEK, V. *Globalizační procesy ve světové ekonomice*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2002. ISBN 80-245-0265-8.

Kolektiv autorů – účastníci mezinárodní konference, *Globalizace versus regionalismus- sborník příspěvků účastníků mezinárodní konference : Liberec, 10.-11. dubna 2006*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2006. ISBN 80-7372-088-4.

GREGA, L. *Ekonomická opodstatněnost podpory zemědělství*. 1. vyd. Brno: Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Provozně ekonomická fakulta, 2005. ISBN 80-7157-829-0.

HAVEL, J., HOLÍKOVÁ, P. *Marketing of agriculture in developing countries*. Prague: Czech University of Agriculture, Institute of Tropics and Subtropics, 2006. ISBN 80-213-1529-6.

JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. *Globální problémy a světová ekonomika*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003. ISBN 80-7179-795-2.

NEUMAN, P. *Společná zemědělská politika EU: vznik, vývoj a reformy, mezinárodní komparace*. 1. vyd. Praha: Oeconomica, 2004. ISBN 80-245-0814-1.

NORBERG, J. *Globalizace*. 1. vyd. Praha : Alfa Publishing a Liberální institut, 2006. ISBN 80-86851-32-X.

STIGLITZ, J. E. *Jiná cesta k trhu: hledání alternativy k současné podobě globalizace*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2003. ISBN 80-7260-095-8.

ŽUFAN, P. *Společná zemědělská politika Evropské unie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005. ISBN 80-7042-983-6.

▪ Zprávy a studie mezinárodních organizací

BADIANE, O. *Agricultural Recovery and Structural Transformation in African Countries*. [online] International Food Policy Research Institute, Washington 1999. [citace 07. 02. 2007] Dostupné z <http://www.aec.msu.edu/agecon/fs2/ag_transformation/atw_badiane.pdf>

Data and Statistics, Country groups. [online] The World Bank, 2007. [citace 05. 05. 2007]
Dostupné z <<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20421402~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>>

Ekonomický a sociální rozvoj. [online] Informační centrum OSN v Praze, 2005. [citace 31. 02. 2007] Dostupné z <<http://www.osn.cz/ekonomicky-a-socialni-rozvoj/?kap=75>>

Europe in Figures, Eurostat Yearbook 2006-07. [online] Eurostat, Luxembourg 2007. ISBN 92-79-02489-2. [citace 05. 04. 2007] Dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-06-001/EN/KS-CD-06-001-EN.PDF>

How much Does It Hurt? The Impact of Agricultural Trade Policies on Developing Countries. [online] International Food Policy Research Institute, Washington 2003. [citace 05. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.ifpri.org/media/trade/trade.pdf>>

LACROIX, E. *Společná zemědělská politika.* [online] Generální ředitelství Evropské komise pro zemědělství 2005. ISBN 92-894-9228-7. [citace 02. 04. 2007] Dostupné z <http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_cs.pdf>

Major Policy Issues and Market Factors Having Implication for The Long-Term Performance of Agricultural Exports, Committee on Commodity Problems. [online] FAO, Rome 2003. [citace 12. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.fao.org/DOCREP/MEETING/005/Y8318e/Y8318e00.HTM>>

Mezinárodní obchod, životní prostředí a udržitelný rozvoj, příloha VIII, sdělení Evropskému parlamentu k obchodu a životnímu prostředí. [online] Komise evropských společenství, 26. 02. 1996. [citace 02. 05. 2007] Dostupné z <www.czp.cuni.cz/knihovna/undp/modra/M16_P08.doc>

Report on EU Market access for developing countries and the potential for preference erosion. 2003-2005. [online] DG Trade of the European Commission, Brussels 2006. [citace 01. 05. 2007] Dostupné z <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/may/tradoc_128863.pdf>

Rozvojové země, mezinárodní obchod a udržitelný rozvoj: Úloha Všeobecného systému preferencí (GSP) Společenství na desetiletí 2006/2015. [online] Evropská komise, Brusel 2004. [citace 01. 05. 2007] Dostupné z <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/cs/com/2005/com2005_0389cs01.pdf>

Summary of World Food And Agricultural Statistics 2005. [online] FAO, Rome 2005. [citace 07. 02. 2007] Dostupné z <www.fao.org/es/ess/sumfas/sumfas_en_web.pdf>

The Least Developed Countries Report 2004, Linking the International Trade with Poverty Reduction. [online] UNCTAD, Geneva 2004. ISBN 92-1-112581-2. [citace 12. 02. 2007] Dostupné z <http://www.unctad.org/en/docs/lde2004_en.pdf>

The State of food and Agriculture. Part I: Agricultural Trade and Poverty. Can Trade Work for The Poor? [online] FAO, Rome 2005. ISBN 92-5-105349-9. [citace 06. 04. 2007] Dostupné z <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/a0050e/a0050e_full.pdf>

The State of World Population 1999. [online] UNFPA, New York 1999. ISBN 0-89714-558-5. [citace 09. 02. 2007] Dostupné z <http://www.unfpa.org/upload/lib_pub_file/49_filename_swp99.pdf>

▪ Zprávy a studie vládních organizací

MULLER, T. *Vnitřní trh Evropské unie-základní principy.* [online] Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, Praha 2005. [citace 03. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.mpo.cz/dokument3363.html>>

Společná obchodní politika Evropské unie. Právní rámec obchodování členských států Evropské unie s třetími (nečlenskými) zeměmi. [online] Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, Praha 2005. [citace 08. 04. 2007] Dostupné z <http://www.businessinfo.cz/files/2005/061123_prirucka_MPO.pdf>

Světová obchodní organizace (WTO). [online] Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 07. 06. 2006, [citace 20. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.mze.cz/Index.aspx?ch=72&typ=1&val=37604&ids=0>>

TEPLÁ, M., et al. *WTO, Schválený rámec pro přípravu pravidel další etapy uvolňování mezinárodního zemědělského obchodu.* [online] Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2004. ISBN 80-7084-361-6. [citace 15. 04. 2007] Dostupné z <http://www.mze.cz/attachments/Brozura_WTO.pdf>

VOTAVOVÁ, L. *Obnovení jednání o Rozvojovém programu z Doha ve Světové obchodní organizaci.* [online] Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, Praha, 23. 02. 2007, [citace 24. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.mpo.cz/dokument27570.html>>

VOTAVOVÁ, L., PEER, F. *Výsledky VI. Konference ministrů Světové obchodní organizace v Hongkongu.* [online] Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, Praha, 16. 01. 2006, [citace 24. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.mpo.cz/dokument5913.html>>

ZAJÍČEK, J. *Prohlášení ministerstva průmyslu a obchodu ČR k přerušení jednání o Rozvojovém programu z Dohá ve WTO*. [online] Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, Praha, 26. 07. 2006, [citace 23. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.mpo.cz/dokument20139.html>>

Zemědělství ve WTO. [online] Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR, Praha 2005. [citace 08. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.mpo.cz/dokument8848.html>>

▪ Ostatní elektronické zdroje

ACP Member States. [online] The Secretariat of the African, Caribbean and Pacific Group of States. Poslední revize 10. 02. 2006, [citace 04. 05. 2007] Dostupné z <http://www.acpsec.org/en/acp_states.htm>

ANDERSON, K. , MARTIN, W. *Agriculture: The Key to Success of the Doha Round*. [online] [citace 06. 05. 2007] Dostupné z <<http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/239054-1126812419270/5.Agriculture.pdf>>

Evropský model zemědělství- výzva do budoucna. [online] Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha 2007. [citace 22. 04. 2007] Dostupné z <<http://www.vuze.cz/CZ/Main/Publ/Periodic/Bulletin/2007/bu0703.pdf>>

CHRISTOVOVÁ, A. *Dopady liberalizace mezinárodního obchodu se zemědělskými produkty na rozvojové země*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut ekonomických studií, 2005. [citace 01. 04. 2007] Dostupné z <http://ies.fsv.cuni.cz/storage/work/637_anezka_christovova.pdf>

JORGENSEN, A. W. , JENSEN, T. V. *The CAP and the international trade negotiations*. [online] Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut, København 2001. [citace 10. 03. 2007] Dostupné z <<http://www.foi.life.ku.dk/upload/foi/docs/publikationer/rapporter/nummererede%20rapporter/120-129/123.pdf>>

KRAUS, J., DYKOVÁ, E., ŠLAISOVÁ J. *WTO a zemědělství, pracovní příručka*. [online] Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, 2006. [citace 14. 04. 2007] Dostupné z <http://www.vuze.cz/CZ/Main/Publ/Studies/2006/wto_zemedelstvi.pdf>

MORAVEC, M. *Hospodářské vztahy EU a USA prismalem jednání v rámci WTO*. [online] Konference IIPS, Brno, 31. října – 2. listopadu 2005. [citace 14. 04. 2007] Dostupné z <www.europatform.cz/nazory/final_EU_USA_WTO.doc>

Q&A: Common Agricultural Policy. [online] BBC news, 02. 12. 2005. [citace 25. 04. 2007]
Dostupné z <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4407792.stm>>

REINOHLOVÁ, E. *Zemědělství rozvojových zemí: industrializace versus udržitelnost?* [online], [citace 31. 01. 2007] Dostupné z
<http://www.kap.zcu.cz/opory/studijni_texty/kniha_stat_prostor/kap5.htm>

RODRIK, D. *Nebezpečná posedlost rozvojových zemí globální integrací*. [online] [citace 06. 05. 2007] Dostupné z <http://nb.vse.cz/icre/students/mo431/_rodrik.pdf>

Společná obchodní politika Evropské unie. [online] Businessinfo.cz, poslední revize 06. 01. 2006, [citace z 01. 05. 2007] Dostupné z <<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/politiky-eu/spolecna-obchodni-politika-evropske-unie/1000521/10898/>>

Systém všeobecných preferencí (GSP). [online] Businessinfo.cz, poslední revize 25. 07. 2006, [citace z 01. 05. 2007] Dostupné z <<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/podnikatelske-prostredi/system-vseobecnych-preferenci-gsp/1000520/17665/>>

ŠPIDLA, V. *Co je a není sociální dumping*. [online] Hospodářské noviny, 17. 5. 2006. [citace 05. 04. 2007] Dostupné z
<http://ec.europa.eu/commission_barroso/spidla/articles/2006/art_060517_cs.pdf>

ŠŤASTNÝ, D. *Nevědeckost protekcionismu*. [online] Liberální institut, poslední revize 30. 08. 2004, [citace 11. 04. 2007] Dostupné z
<<http://www.libinst.cz/stranka.php?id=6&highlight=protekcionismus>>

The CAP and International Trade Negotiations. [online] [citace 22. 03. 2007] Dostupné z
<http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/june/tradoc_129092.pdf>

WEISBROT, M. , ROSNICK, D. , BAKER, D. *Poor Numbers: The Impact of Trade Liberalization on World Poverty*. [online] cepr, 2004. [citace 02. 05. 2007] Dostupné z
<http://www.cepr.net/documents/publications/trade_2004_11.pdf>